

บทที่ 2

ทฤษฎีเกี่ยวกับการบังคับโทษและแนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิของผู้ต้องขัง

ในบทนี้จะได้ศึกษาถึงหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิมนุษยชนของผู้ต้องขังและกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการลงโทษและการบังคับโทษจำคุก แนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิผู้ต้องขัง ตลอดจนมาตรฐานสากลขององค์การสหประชาชาติในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง รวมถึงมาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิผู้ต้องขังในด้านสิ่งจำเป็นพื้นฐานทางกายของประเทศไทย อันได้แก่ สิทธิในการได้รับบริการเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย สิทธิในการได้รับหรือมีอาหาร สิทธิในการได้รับหรือมีเครื่องนุ่งห่มหลับนอน สิทธิในการได้รับการรักษาพยาบาล สิทธิในการได้รับหรือมีสิ่งจำเป็นในชีวิตอื่นๆ โดยจะกล่าวถึงความหมายและคำจำกัดความของคำว่า สิ่งจำเป็นพื้นฐานทางกาย ที่นำมาซึ่งความเกี่ยวพันเพื่อให้เข้าใจถึงความจำเป็นและความสำคัญในการคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องขังต่อไป

2.1 หลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิมนุษยชนของผู้ต้องขัง

เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์ในสภาพสังคมปัจจุบัน มีความเกี่ยวพันโดยตรงกับการเมืองการปกครองและกฎหมายภายใต้ระบอบประชาธิปไตยในรัฐเสรี (Liberal And Democratic State) อันมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักสำคัญสูงสุด ย่อมต้องกำหนดให้มีควบคู่กับหลักประกันการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของมนุษย์ (The right and liberty of human) ซึ่งมนุษย์ทุกคนต้องมีความเป็นศักดิ์ศรีของมนุษย์ (The dignity of human) ไม่ว่าจะเป็นการคำนึงถึงสิทธิและเสรีภาพของประชาชนภายใต้การยึดหลักนิติธรรม (Rule of Law) ตามสิทธิธรรมชาติ (Natural Rights) อันสืบเนื่องมาจากพัฒนาการของปรัชญากฎหมายธรรมชาติ (Natural Law) หรือ ที่ยึดหลักนิติรัฐ (Legal State) อันเป็นสิทธิบัญญัติหรือการมีศักดิ์ศรีตามกฎหมายเชิงทฤษฎีปฏิฐานนิยม (Positive Law) ก็ตาม ล้วนแต่มีเป้าหมายเจตนารมณ์เดียวกันต่อความต้องการคุ้มครองให้หลักประกันเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน เพื่อก่อให้เกิดการคำนึงและความศักดิ์สิทธิ์ต่อการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้สามารถนำไปใช้บังคับในทางปฏิบัติได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมมากที่สุด¹

¹ จาก ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (น.1), โดยยศศักดิ์ โกศัยกานนท์, 2544, ม.ป.ท: มปพ.

การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ถือว่าเป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญของหลักนิติรัฐ ทั้งนี้ เพราะถือว่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นการคุ้มครองที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้นอกเหนือจากการคุ้มครอง สิทธิเสรีภาพ โดยที่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชนที่รัฐให้การรับรองคุ้มครองโดยทั่วไป มาตรการคุ้มครองของรัฐจึงอยู่ในลักษณะของการตรากฎหมายมาใช้บังคับ ดังนั้นแนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา โดยหากกระบวนการยุติธรรมทางอาญาของประเทศใดหรือที่ใดก็ตามที่ปราศจากการเคารพต่อสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาแล้ว ย่อมไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการยุติธรรมทางอาญา จะเป็นได้ก็แค่เพียงกระบวนการดำเนินคดีทางอาญาหรือกระบวนการลงโทษทางอาญาเท่านั้น²

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 เป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ได้บัญญัติรับรองเรื่อง “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” โดยบัญญัติไว้ในมาตรา 4 ว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิและเสรีภาพบุคคลย่อมได้รับการคุ้มครอง” มาตรา 26 บัญญัติว่า “การใช้อำนาจโดยองค์กรของรัฐทุกองค์กร ต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิและเสรีภาพ ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้” และมาตรา 28 วรรคแรก บัญญัติว่า “บุคคลย่อมอ้างศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือใช้สิทธิและเสรีภาพของตนได้เท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดีของประชาชน” ซึ่งต่อมารัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ได้นำหลักการดังกล่าวมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550³

ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตามบทบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญนั้นเป็นการกล่าวถึง “คุณค่า” ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นคุณค่าที่ไม่ขึ้นอยู่กับเวลาสถานที่ และจะต้องทำให้คุณค่าดังกล่าวนี้มีผลในทางกฎหมาย ตามที่ GuenterDuerig ได้อธิบายคำว่า “ศักดิ์ศรี” ว่า มนุษย์ทุกคนเป็นมนุษย์โดยอำนาจแห่งจิตวิญญาณของตนเอง ซึ่งทำให้เขาแตกต่างจากความเป็นอยู่ในสภาวะธรรมชาติที่ปราศจากความเป็นส่วนบุคคล และการทำให้บรรลุเป้าหมายภายในขอบเขตส่วนบุคคลนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของบุคคลนั้นเองในอันที่จะกำหนดตนเองและในการสร้างสภาพแวดล้อมของตนเอง จากแนวความคิดดังกล่าวนี้อันเป็นการให้ความหมายของ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ซึ่งประกอบด้วยรากฐานอันเป็นสาระสำคัญ 2 ประการ ที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้คือ สิทธิในชีวิตร่างกายและสิทธิในที่จะได้รับความเสมอภาค

² จาก มาตรการทางกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน (น.1.), โดย ชาติ ชัยเดชสุริยะ, 2549, กรุงเทพฯ: เดือนตุลา.

³ จาก หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (น.83), โดย บรรเจิด สิงคะเนติ, 2552, กรุงเทพฯ: วิทยุชน.

“สิทธิในชีวิตและร่างกาย” (RechtaufLeben) เป็นสิ่งที่ติดตัวบุคคลมาตั้งแต่เกิดเป็นสิทธิของปัจเจกบุคคลที่มีอยู่ในสภาวะธรรมชาติ สิทธิในชีวิตและร่างกายดังกล่าวไม่อาจจะถูกพรากไปจากบุคคลได้ แต่ในทางตรงกันข้ามอาจทำให้ได้รับหลักประกันมากขึ้นโดยบทบัญญัติกฎหมายของรัฐได้ สิทธิในชีวิตและร่างกายเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ และเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีอิสระที่จะกำหนดตนเองได้ตามเจตจำนงที่ตนประสงค์ จากการที่มนุษย์มีเจตจำนงโดยอิสระในอันจะสร้างสภาพแวดล้อมของตนเองหรือพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองนี้เองที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ดังนั้น เพื่อเป็นการเคารพในสิทธิในชีวิตและร่างกายของปัจเจกบุคคล บุคคลแต่ละคนจึงต้องเคารพในขอบเขตปริมณฑลส่วนบุคคลของแต่ละคน และด้วยเหตุนี้สิทธิในชีวิตและร่างกาย จึงเป็นรากฐานอันสำคัญของ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์”

“สิทธิในความเสมอภาค” (Gleichheitsrecht) สิทธิในความเสมอภาคเป็นการแสดงว่ามนุษย์ทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน ในขณะที่สิทธิในชีวิตและร่างกายเป็นการแสดงถึงปริมณฑลส่วนบุคคลของปัจเจกบุคคล แต่ในขณะที่ “สิทธิในความเสมอภาค” เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลต่อปัจเจกบุคคลและต่อสังคม ดังนั้น ถึงแม้มนุษย์จะมีสิทธิในชีวิตและร่างกายของตนก็ตาม แต่หากขาดหลักประกันในเรื่องหลักความเสมอภาคแล้ว บุคคลนั้นอาจได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคม หรืออาจถูกเลือกปฏิบัติ จากผู้ใช้อำนาจรัฐ ด้วยเหตุนี้เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีอย่างแท้จริง นอกจากปัจเจกบุคคลจะมีสิทธิในชีวิตและร่างกายแล้ว ปัจเจกบุคคลยังจะต้องมีหลักประกันในเรื่องหลักความเสมอภาคด้วย หลักความเสมอภาคจึงเป็นรากฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่งของ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์”

แต่อย่างไรก็ตาม ในทางความเข้าใจถึงคุณค่าที่มีลักษณะเฉพาะที่มีอยู่ในเสรีภาพของมนุษย์นั้นจะต้องเข้าใจว่าเสรีภาพในการกำหนดตนเองของมนุษย์ในทางความคิดนั้นถือว่ามนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในเสรีภาพทางนามธรรมเท่านั้น ดังนั้น คุณค่าที่มีลักษณะเฉพาะของ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” นี้แท้จริงแล้วไม่อาจจะทำให้เท่าเทียมกันได้สำหรับมนุษย์ทุกคน แต่อย่างน้อยที่สุดมีความเป็นไปได้ในทางนามธรรมที่บุคคลแต่ละบุคคลอาจจะทำให้บรรลุเป้าหมายของตนในทางกฎหมายได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยมีข้อพิจารณา ดังนี้

ก) คุณค่าอันมีลักษณะเฉพาะของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้น จะต้องเข้าใจว่ายังคงดำรงอยู่ ถึงแม้ว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะไม่มีความสามารถที่จะกำหนดตนเองได้โดยอิสระตั้งแต่เริ่มต้น อันเนื่องมาจากความมีจิตบกพร่อง จิตผิดปกติ หรือจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ในกรณีนี้ยัง ต้องถือว่าในทางกฎหมายแล้วบุคคลนั้นมีความสามารถที่จะกำหนดตนเองได้ และบุคคลนั้นมีสิทธิที่จะใช้

เสรีภาพนั้นอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งย่อมมีผลว่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ยังคงดำรงอยู่กับบุคคลนั้น อย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้โดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาความจริงว่าบุคคลนั้นสามารถใช้เสรีภาพนั้นได้หรือไม่

ข) คุณค่าที่มีลักษณะเฉพาะของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ยังคงดำรงอยู่ถึงแม้บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะสร้างความเสียหายให้แก่ตนเอง เช่น อาชญากรได้ใช้เสรีภาพไปในทางที่ผิดก่อให้เกิดความอับอายสร้างความเสียหายให้แก่ตนเอง การใช้เสรีภาพที่ทำให้เกิดความอับอายและสร้างความเสียหายให้แก่ตนเองเช่นนั้นย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ว่ามนุษย์นั้นมีศักดิ์ศรีของตนเอง มีศักดิ์ศรีที่จะกำหนดตนเองได้อย่างอิสระ หากแต่บุคคลนั้นได้ใช้เสรีภาพนั้นไปในทิศทางที่ไม่ถูกต้องหรือเป็นการใช้เสรีภาพไปในทางที่ผิด

ค) คุณค่าที่มีลักษณะเฉพาะของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้นมิได้ขึ้นอยู่กับกระทำทำให้บรรลุเป้าหมายที่เป็นจริงในทางปฏิบัติของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ดังนั้น การแทรกแซงของรัฐอาจเป็นการละเมิดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ แม้ว่าบุคคลนั้นได้ตัดสินใจอย่างอิสระยินยอมให้รัฐทำการแทรกแซงดังกล่าวได้ ทั้งนี้เพราะจากบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญให้เป็นภาระหน้าที่ของรัฐที่จะต้องให้ความคุ้มครองต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้น จากบทบัญญัติดังกล่าวรัฐย่อมไม่มีอำนาจที่จะไปขอความยินยอมจากบุคคลใดบุคคลหนึ่งเพื่อการแทรกแซงในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หากแต่ ต้องปกป้องมิให้มีการละเมิดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ง) เพราะคุณค่าที่มีลักษณะเฉพาะของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระทำให้เป็นจริงของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ดังนั้น กรณีจึงอาจเป็นการแทรกแซงในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ แม้ว่าบุคคลนั้นจะยังไม่ถือกำเนิดหรือบุคคลนั้นได้ตายไปแล้วก็ตาม ดังนั้น ในกรณีนั้นจึงไม่อาจจะอาศัยหลักสิทธิเรียกร้องในทางแพ่งมาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาเรื่องดังกล่าวได้ เช่น เด็กในครรภ์มารดาที่ยอมได้รับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกันถึงแม้ชีวิตมนุษย์จะเริ่มต้นเมื่อมีการให้กำเนิด การให้กำเนิดนั้นก่อให้เกิดชีวิตใหม่และบุคลิกภาพส่วนบุคคลใหม่ขึ้น ดังนั้น การทำแท้งเด็กในครรภ์มารดาที่มิได้เป็นไปตามเงื่อนไขของกฎหมาย หรือการที่รัฐมิได้เข้าไปปกป้องต่อชีวิตของเด็กในครรภ์มารดาดังกล่าว กรณี ย่อมเป็นการขัดกับมาตรา 1 (ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์) ของรัฐธรรมนูญ ศาลรัฐธรรมนูญสหพันธ์ของเยอรมัน (BYerfGE39,1) ได้วินิจฉัยว่ากฎหมาย อาญาที่อนุญาตให้ทำแท้งได้นั้นเป็นโมฆะ โดยได้ให้เหตุผลว่าชีวิตที่ได้รับการพัฒนาอยู่ในครรภ์ มารดานั้นถือเป็นชีวิตอีกชีวิตหนึ่งซึ่งอยู่ภายใต้การคุ้มครองของรัฐธรรมนูญ หรือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้นอาจให้ความคุ้มครองไปถึงบุคคลที่เสียชีวิตแล้ว เช่น การใช้ประโยชน์จากศพของมนุษย์ในทางการวิจัยเพื่อการอุตสาหกรรมนั้นอาจเป็นการละเมิดในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่อย่างไรก็ตาม หากผู้ตายได้ตัดสินใจด้วยตนเองการที่จะอุทิศร่างกายของตนเพื่อการศึกษาวิจัยในทางแพทย์อันเป็น

ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าเพื่อการรักษาเยียวยาผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ในกรณีเช่นนี้ย่อมไม่เป็นการขัดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์⁴

ในทางตำรากฎหมายของต่างประเทศโดยเฉพาะของเยอรมัน ได้มีความพยายามอย่างยิ่งที่จะให้ความหมายของคำว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” (Menschen-wuerde) แต่อย่างไรก็ตาม จนถึงปัจจุบันนี้ก็ยังไม่มีนิยามใดที่ได้รับการยอมรับเป็นการทั่วไป ดังนั้น การที่จะทำความเข้าใจในเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปศึกษาความเป็นมาในประวัติศาสตร์ของคำว่า “ศักดิ์ศรี” (Wuerde) ซึ่งในทางประวัติศาสตร์ได้มีการนิยามความหมายของ “ศักดิ์ศรี” ไว้แตกต่างกันออกไป

“ศักดิ์ศรี” (dignitas) ในความหมายของชาวโรมัน หมายถึงเกียรติในทางส่วนบุคคลที่ปรากฏต่อสาธารณะ ดังนั้น ศักดิ์ศรีในความหมายของชาวโรมันจึงไม่ใช่เรื่องของบุคคลทุกคน หากแต่หมายถึงเฉพาะบุคคลที่ได้รับเกียรติจากสาธารณะ

แต่ “ศักดิ์ศรี” ในความเข้าใจของศาสนาคริสต์ หมายถึง ความเมตตาของพระเจ้า ซึ่งเกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงในทางศาสนาคริสต์ว่า มนุษย์นั้นถูกสร้างขึ้นตามความประสงค์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ดังนั้น ศักดิ์ศรีของมนุษย์มีอาจถูกทำลายหรือถูกพรากไปได้โดยการกระทำของบุคคลอื่น หากแต่ถูกทำลายได้โดยบาปของตนเอง ศักดิ์ศรีในความหมายของศาสนาคริสต์จึงเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า⁵

ในทางพุทธศาสนาถึงแม้จะมีได้มีการพูดถึงคำว่า “ศักดิ์ศรี” ไว้โดยตรง แต่พระพุทธองค์เคยตรัสไว้ในอัครัญสูตรว่า วรรณะทั้งหลายประกอบด้วย กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรนั้นสามารถประพจน์ได้ทั้งในทาง “กรรม” ที่ดำและขาว ดังนั้น วรรณะหรือชนชั้นจึงไม่ใช่เครื่องวัดความผิดถูกชั่วดี และได้ตรัสว่า ทั้งพราหมณ์ แพศย์ ศูทร ย่อมเกิดจากพวกนั้นมีใช่พวกอื่น เกิดจากคนเสมอกัน มิใช่เกิดจากคนที่ไม่เสมอกัน เกิดขึ้นโดยธรรม มิใช่เกิดขึ้นโดยอธรรม นอกจากนั้นพระพุทธองค์ยังได้ตรัสไว้ในอภัพัญญสูตรว่า ใครก็ตามยังถือชาติ ถือโคตร ถือตัว ถืออวาหะ (การสมรส) คนเหล่านั้นย่อมห่างไกลจากความรู้และความประพจน์อันยอดเยี่ยมต่อเมื่อละความถือชาติ ถือโคตร ถือตัว ถืออวาหะได้ จึงจะนำไปแจ้งได้ซึ่งความรู้และความประพจน์อันยอดเยี่ยม จากคำตรัสของพระพุทธองค์ในพระสูตรต่างๆ แสดงให้เห็นว่า ตามหลักพระพุทธศาสนาค่าน้ำของบุคคลขึ้นอยู่กับความรู้ (วิชา) และความประพจน์ (จรรยา) ดังนั้นบุคคลไม่ว่าวรรณะใดที่ถึงพร้อมด้วย

⁴ จาก สิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (น.15-17), โดย ไพโรจน์ พลเพชร, บรรเจิด สิงคะเนติ, พิชาญ รัตนดิถก ณ กุ๊กเต็ด, ชลัท ประเทืองรัตนนา และ เฉลิม เกิดโมลิต, 2546, กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

⁵ จาก หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (น.86), โดย บรรเจิด สิงคะเนติ, 2552, กรุงเทพฯ: วิทยุชน.

ความรู้ และความประพฤติกและเป็นผู้ปราศจากอวิชชาแล้วบุคคลนั้นย่อมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด⁶

จะเห็นได้ว่าการให้คำนิยามคำว่า “ศักดิ์ศรี” จากการศึกษาในทางประวัติศาสตร์ หลักปรัชญา และความเชื่อทางศาสนา การศึกษาความหมายของ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” บนพื้นฐานดังกล่าวยังไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจในทางหลักกฎหมาย

ความหมายของคำว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ในทางกฎหมาย นักกฎหมายของเยอรมัน GuenterDuerig ได้ให้คำอธิบายคำว่า “ศักดิ์ศรี” ว่า มนุษย์ทุกคนเป็นมนุษย์โดยอำนาจแห่งจิตวิญญาณของเขาเอง ซึ่งทำให้เขาแตกต่างจากความเป็นอยู่ในสถานะธรรมชาติที่ปราศจากความเป็นส่วนบุคคล และการทำให้บรรลุเป้าหมายภายในขอบเขตส่วนบุคคลนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของบุคคลนั่นเอง ในอันที่จะกำหนดตนเองในการสร้างสภาพแวดล้อมของตนเอง Klaus Stern ได้สรุปสาระสำคัญของ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ว่าหมายถึงคุณค่าอันมีลักษณะเฉพาะและเป็นคุณค่าที่มีความผูกพันอยู่กับความเป็นมนุษย์ ซึ่งบุคคลในฐานะที่เป็นมนุษย์ทุกคนได้รับคุณค่าดังกล่าวโดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงเพศ เชื้อชาติ ศาสนา วัย หรือคุณสมบัติอื่นๆ ของบุคคล ในความหมายนี้ “ศักดิ์ศรี” จึงหมายถึงลักษณะบางประการที่สร้างออกมาเป็นคุณค่าเฉพาะตัวของมนุษย์ อันเป็นสาระสำคัญในการกำหนดความรับผิดชอบของตนเอง และเป็นสาระที่มนุษย์แต่ละคนได้รับเพื่อแก่ความเป็นมนุษย์ของบุคคลนั้น⁷

W. Maihofer และ R.F. Behrendt เห็นว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้นเป็นการแสดงออกถึงการสร้างปริมาตรของความเป็นอิสระของปัจเจกบุคคลให้กว้างที่สุดเท่าที่จะทำได้และใช้ประโยชน์จากปริมาตรดังกล่าวเพื่อการดำรงไว้ซึ่งชีวิตมนุษย์ และเพื่อปรับปรุงชีวิตมนุษย์ให้ดีขึ้นโดยวิธีการพัฒนาจิตความสามารถของมนุษย์ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้

จากการให้ความหมายของ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” (Human Dignity) โดยนักนิติศาสตร์ อาจสรุปได้ว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้นเป็นคุณค่าที่มีลักษณะเฉพาะ อันสืบเนื่องมาจากความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณค่าที่ผูกพันอยู่เฉพาะกับความเป็นมนุษย์เท่านั้น โดยไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอื่นใดทั้งสิ้น เช่น เชื้อชาติ ศาสนา คุณค่าของมนุษย์ดังกล่าวนี้มีความมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์มีความอิสระในการที่จะพัฒนาบุคลิกภาพส่วนตัวของบุคคลนั้นๆ ภายใต้ความรับผิดชอบของตนเอง โดยถือว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” เป็นคุณค่าที่มีอาจล่วงละเมิดได้⁸

ส่วนในระดับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้นยังไม่มีคำจำกัดความแน่นอนและยังไม่ได้แบ่งแยกออกจากเรื่องสิทธิส่วนบุคคลอย่างชัดเจน แต่เป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปได้ว่าศักดิ์ศรีความเป็น

⁶ แหล่งเดิม.

⁷ แหล่งเดิม.

⁸ แหล่งเดิม.

มนุษย์นั้น หมายความว่าบุคคลนั้นจะเป็นใครหรืออยู่ในสถานะใดย่อมได้รับการปฏิบัติจากรัฐโดยคำนึงถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของความจำเป็นที่รัฐต้องประกันให้แก่มนุษย์ทุกคนไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นคนเชื้อชาติหรือศาสนาใดก็ตาม รัฐใดจะกระทำการใดๆ หรือตรากฎหมายที่เป็นการจำกัดหรือลดหรือละเมิดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไม่ได้ไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุผลใดก็ตาม การลดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้แก่การกระทำที่ทำให้บุคคลมีสถานะต่ำกว่าความเป็นมนุษย์⁹

การปฏิบัติต่อผู้สูญสิ้นอิสรภาพ เช่น ผู้ต้องหาหรือนักโทษเด็ดขาดย่อมได้รับการคุ้มครองศักดิ์ศรีเช่นกัน ผู้ถูกกล่าวหาหรือผู้ต้องหาข้อมมีสิทธิที่จะได้รับการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมตามหลักการนิติรัฐเพื่อค้นหาความจริงและพิสูจน์ความผิด เป็นสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่จะไปจำกัดหรือละเมิดไม่ได้¹⁰

สิทธิมนุษยชน (Human rights) ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 มีการนำคำนี้มาใช้ปรากฏอยู่ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ปี ค.ศ.1948 เรื่องสิทธิมนุษยชนได้มีการพัฒนาในแต่ละยุคสมัยต่อเนื่องมาและมีการรับรองสิทธิของบุคคลในกลุ่มต่างๆ เช่น สิทธิของผู้อพยพ สิทธิสตรี สิทธิเด็ก รวมถึงตลอดทั้งสิทธิของผู้ต้องขัง เป็นผลมาจากการที่บุคคลกลุ่มต่างๆยังไม่ได้ได้รับการปฏิบัติที่เป็นธรรมและเท่าเทียมกันตามกฎหมายหรือตามมาตรฐานสากลที่ยอมรับกันทั่วไป

สิทธิของผู้ต้องขังมาจากการแสวงหาหลักเกณฑ์พื้นฐานของความเป็นปัจเจกชน (Individual Basis) สมัยก่อนได้เริ่มจากการให้ความช่วยเหลือผู้ต้องขังทางกฎหมายอาจกล่าวได้ว่าสาธารณชนไม่ได้ให้ความสนใจในสิทธิของผู้ต้องขัง สาเหตุเพราะผู้กระทำผิดถูกมองว่าเป็นผู้ที่บกพร่องเรื่องศีลธรรมอย่างร้ายแรงไม่สมควรได้รับการช่วยเหลือ ต่อมาสิทธิของปัจเจกชนได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น ในฐานะที่เป็นเครื่องป้องกันที่ประชาชนมีต่อการใช้อำนาจรัฐ

การที่ต้องถูกแยกตัวออกจากสังคมปกติ ซึ่งผู้ต้องขังจะต้องถูกจำกัดเสรีภาพในการเคลื่อนไหว เสรีภาพในการติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอก ทำให้เกิดปัญหาในเรื่องของความถูกต้องชอบธรรม ความพอดีในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ความทุกข์ทรมานของผู้ต้องขังที่ได้รับจากการถูกจำกัดเสรีภาพตามกฎหมายต่างๆ สิ่งเหล่านี้ได้นำไปสู่การเรียกร้องสิทธิของผู้ต้องขังอันเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน (basic human rights) รวมทั้งการเรียกร้องให้มีการรับรองสิทธิตามกฎหมายอันพึงมีของบุคคลเหล่านั้นด้วย¹¹

⁹ จาก *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอาชญาวิทยา* (น.32), โดย ประธาน วัฒนวาณิชย์, 2546, กรุงเทพฯ: ปรกาศพริก.

¹⁰ จาก *มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช*, โดย น้ำแท้ มีบุญสร้าง, 2550, *วารสารกฎหมายสุโขทัยธรรมาธิราช*, 19(1), น. 102.

¹¹ จาก *กฎหมายว่าด้วยการบังคับโทษจำคุก* (น. 48), โดย ธาณี วรภัทร์, 2555, กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

ผู้ต้องขังซึ่งถือเป็นมนุษย์และพลเมืองของประเทศผู้หนึ่งเพียงแต่สูญเสียสิทธิบางส่วนจากการที่ได้รับโทษไป แต่บุคคลเหล่านี้ยังมีสิทธิที่ยังเหลืออยู่อีกจากการถูกลงโทษนั้น มิได้หมายความว่าผู้กระทำความผิดที่ถูกต้องขังนั้นสิ้นสิทธิความเป็นมนุษย์ไปเสียทั้งหมดแต่อย่างใด¹² ดังนั้นผู้ต้องขังจึงควรได้รับสิทธิต่างๆ เช่นเดียวกับประชาชนทุกคนตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ เนื่องจากสถานะแห่งความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์เช่นนี้ ย่อมถือว่าดำรงอยู่ในมนุษย์ทุกคน และไม่อาจถูกตรึงหรือทำลายลงได้ ไม่ว่าจะโดยรัฐหรือโดยตัวของเขาเอง หมายความว่า แม้มนุษย์จะมีพฤติกรรมที่ผิดแล้ว ไร้ศักดิ์ศรีหรือไร้คุณค่า แต่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเขาก็ยังคงอยู่มิได้ถูกตรึงไปด้วย ดังนั้นจึงต้องเคารพต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชนของบุคคลที่เป็นผู้ต้องขังในคดีอาญาด้วยเช่นเดียวกัน¹³

สิทธิของผู้ต้องขังนั้นถือว่าเป็นสิทธิมนุษยชนที่สำคัญ ที่ปรากฏตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights 1948) และต่อมาได้มีการรับรองสิทธิของผู้ต้องขังไว้ในหลักเกณฑ์รับรองสิทธิระหว่างประเทศหลายฉบับ เช่น กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ. 1966 (International Covenant on Civil and Political Rights 1966) และข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำสำหรับปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง นอกจากนั้นในภูมิภาคยุโรปได้มีการจัดทำสาส์นโดยสภายุโรป เรียกว่าอนุสัญญาเพื่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐาน (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom 1950) ในภูมิภาคอเมริกาได้มีการรับรองสิทธิของผู้ต้องขังไว้ในหลักเกณฑ์สำคัญ คือ ปฏิญญาอเมริกาว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของบุคคล (American Declaration of the Rights and Duties of Man 1948)¹⁴

2.2 วัตถุประสงค์ของการลงโทษและการบังคับโทษจำคุก

การกระทำความผิดหรืออาชญากรรมและระบบการลงโทษผู้ฝ่าฝืนบรรทัดฐานของสังคมในความหมายอย่างกว้าง หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย สังคม วัฒนธรรม ศิลธรรม จริยธรรม และกระบวนการควบคุมสังคม อันมีผลกระทบต่อสมาชิกในสังคม ผู้ฝ่าฝืนกฎหมายอาญาจะถูกดำเนินคดีภายใต้ระบบการลงโทษที่เป็นทางการ โดยรัฐหรือเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่ากระบวนการยุติธรรมทางอาญา (Criminal Justice System) สังคมคาดหวังว่าการ

¹² แหล่งเดิม.

¹³ จาก รัฐธรรมนูญ 2540 จากศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์สู่ธัมมิกสิทธิมนุษยชน (น.65), โดย จริยโฆษณานันท์, ก 2544, กรุงเทพฯ: นิติธรรม.

¹⁴ กฎหมายว่าด้วยการบังคับโทษจำคุก (น. 48). เล่มเดิม.

ลงโทษจะมีผลเป็นการควบคุมสังคมและควบคุมอาชญากรรม การกำหนดโทษตามคำพิพากษา (Sentencing) จึงเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการยุติธรรม¹⁵

การลงโทษ คือ การปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้ที่ได้รับการปฏิบัตินั้นต้องได้รับผลร้าย เนื่องมาจากการที่บุคคลผู้นั้น ได้ฝ่าฝืนแนวปฏิบัติอันเป็นกติกาของสังคม โดยที่รัฐจะเป็นผู้ทำหน้าที่จัดการให้ผู้กระทำผิดได้รับผลร้ายนั้นๆ¹⁶

2.2.1 วัตถุประสงค์ของการลงโทษ ย่อมจะแตกต่างกันไปตามค่านิยมของสังคมความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองและปฏิริยาของชุมชนที่มีต่ออาชญากรรมต่างยุคต่างสมัยดังจะเห็นได้ว่าวิธีการลงโทษที่มีมาแต่เดิมนั้นมักจะปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดในลักษณะทารุณโหดร้ายตอบแทนแก่คนผู้กระทำผิดเพื่อเป็นการข่มขู่ผู้กระทำผิดและผู้อื่น ให้เกรงกลัวต่อโทษทัณฑ์ ส่วนความมุ่งหมายแห่งการลงโทษในปัจจุบันได้เน้นย้ำในหลักการป้องกันภัยต่อสังคมกับการแก้ไขพฤติกรรมของผู้กระทำผิดให้กลับประพฤติตนเป็นคนดี¹⁷ วัตถุประสงค์การลงโทษที่สำคัญมี 4 ประการ ได้แก่ การลงโทษเพื่อการแก้แค้นทดแทน การลงโทษเพื่อเป็นการข่มขู่ การลงโทษเพื่อเป็นการปรับปรุงแก้ไข การลงโทษเพื่อเป็นการตัดโอกาสผู้กระทำผิด¹⁸ โดยจะอธิบายถึงรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การลงโทษเพื่อการแก้แค้นทดแทน (Retribution) การลงโทษเพื่อเป็นการแก้แค้นทดแทนเป็นวัตถุประสงค์ในการลงโทษที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่ แพร่หลายที่สุด มีมาแต่สมัยที่มนุษย์ยังเป็นสังคมดั้งเดิม โดยมีความเชื่อกันว่าผู้ที่ทำผิดเป็นผู้ที่มีความชั่วร้าย จึงเป็นที่จะต้องลงโทษให้สาสมกับความชั่วร้าย รูปแบบการลงโทษจึงมีลักษณะรุนแรง ป่าเถื่อน เช่น การตัดอวัยวะ การเขียนตี ทรมาน และการประหารชีวิต แต่การลงโทษเพื่อแก้แค้นทดแทนก็เป็นวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับความรู้สึกของผู้เสียหายและประชาชนโดยทั่วไปที่ต้องการจะเห็นคนที่ทำร้ายผู้อื่นได้รับผลร้ายตอบแทนเช่นกันจึงจะเกิดความยุติธรรม โดยเป็นการลงโทษที่ทดแทนและสาสมกับความผิด ในลักษณะ “ตาต่อตา ฟันต่อฟัน” คือเมื่อไปปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไรก็ควรได้รับการปฏิบัติเช่นกันตอบแทนและเป็นการใช้อำนาจของรัฐลงโทษผู้กระทำผิด เพื่อป้องกันมิให้ผู้เสียหายแก้แค้น

¹⁵ จาก ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอาชญาวิทยา (น. 353-354,360), โดย ประธาน วัฒนวานิชย์, 2546, กรุงเทพฯ: ปรเกษพริก

¹⁶ กฎหมายว่าด้วยการบังคับโทษจำคุก (น. 33). เล่มเดิม.

¹⁷ จาก หลักทฤษฎีวิทยา (น. 55-56), โดย ประเสริฐ เมฆมณี, 2523, กรุงเทพฯ: บพิตรการพิมพ์

¹⁸ จาก หลักกฎหมายอาญา : การลงโทษ, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ. โดย อุททิศ แสนโกสิก, 2515, กรุงเทพฯ: (ม.ป.พ)

ตอบแทนต่ออาชญากรเป็นการส่วนตัวโดยตรง ในฐานะที่รัฐเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยเพื่อพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งความผาสุกและความยุติธรรมในสังคม¹⁹

ส่วนการแก้แค้นทดแทนอีกความหมายหนึ่ง คือ “การชดใช้ความผิด” เกิดจากความเชื่อที่ว่า ผู้กระทำความผิดต้องชดใช้ความผิดที่ได้กระทำจึงต้องทนรับความทุกข์ ซึ่งเป็นทำนองเดียวกับการแก้แค้นตอบแทน เพราะผู้กระทำผิดจะต้องชดใช้หนี้ต่อสังคมและการที่ต้องรับผิดดังกล่าวจะทำให้สังคมยอมรับเพราะมีการลงโทษแล้ว แนวความคิดนี้มีพื้นฐานมาจากอิทธิพลของศาสนา

2) การลงโทษเพื่อเป็นการข่มขู่หรือยับยั้ง (Deterrence) มีเป้าหมายหลักของการลงโทษที่เป็นไปเพื่อให้ผู้กระทำความผิดเกิดความเกรงกลัวเจ็บปวดไม่กล้ากระทำผิดซ้ำขึ้นอีกกับเพื่อแสดงให้เห็นบุคคลทั่วไปได้เห็นว่า การกระทำผิดนั้น ย่อมจะต้องได้รับการลงโทษเสมอ ซึ่งนับเป็นการข่มขู่หรือยับยั้งบุคคลทั่วไปมิให้ก่ออาชญากรรมขึ้นในสังคมอีกด้วย²⁰

การที่จะทำให้การลงโทษมีผลในการข่มขู่และยับยั้งจะต้องทำให้การลงโทษ เร็ว เจฟเฟอร์รี่ กล่าวไว้ว่าต้องมีความแน่นอน รวดเร็ว เสมอภาค และโทษที่เหมาะสม กล่าวคือมีลักษณะ 4 ประการ²¹

(1) การลงโทษต้องมีความแน่นอนในการนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษ กล่าวคือเมื่อมีการกระทำผิดเกิดขึ้นแล้วจะต้องทำให้ผู้กระทำความผิดมีโอกาสหลุดรอดจากการถูกจับกุมลงโทษไปได้ยาก ซึ่งจะมีผลในการข่มขู่และยับยั้งให้คนทั่วไปและผู้กระทำความผิดเกิดความเกรงกลัวไม่กล้าเสี่ยงกระทำผิดขึ้นอีก เพราะทำผิดแล้วต้องถูกจับก็ไม่คุ้มค่า

(2) การลงโทษจะต้องกระทำได้อย่างรวดเร็ว เมื่อมีการกระทำผิดเกิดขึ้นแล้วจะต้องสามารถนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษได้อย่างรวดเร็วให้ “เห็นผลทันตา” จึงจะทำให้ผู้กระทำความผิดและคนทั่วไปเห็นเป็นตัวอย่างว่าเมื่อกระทำผิดแล้วจะได้รับผลร้ายเช่นไร ในทางตรงกันข้ามหากมีการกระทำผิดเกิดขึ้นแล้ว อีก 3 ปีต่อมาจึงจะสามารถจับกุมตัวผู้กระทำความผิดได้ หรืออีก 5 ปีต่อมา กว่าศาลจะลงโทษผู้กระทำความผิด ก็จะทำให้คนทั่วไปลืมถึงเรื่องราวการกระทำผิดที่เกิดขึ้น และทำให้การลงโทษไม่มีผลในการข่มขู่และยับยั้งเพราะไม่เห็นผลทันตา ดังนั้น หากเป็นกรณีการกระทำผิดในคดีที่สะท้อนขวัญประชาชนหรือคดีที่ประชาชนให้ความสนใจ กระบวนการยุติธรรมโดยตำรวจ อัยการ ศาล อาจารย์ร่วมมือกันในการเร่งดำเนินคดี เพื่อให้ผู้ต้องหาได้รับการพิจารณาคัดสินโดยเร็ว ก็จะทำให้การลงโทษมีผลในการข่มขู่และยับยั้งมากขึ้น

¹⁹ จาก *หลักทฤษฎีอาชญาวิทยา* (น. 56), โดย ประเสริฐ เมฆมณี, 2523, กรุงเทพฯ: บพิตรการพิมพ์.

²⁰ แหล่งเดิม.

²¹ จาก *หลักทฤษฎีอาชญาวิทยา* (น. 24-25), โดย นัทธี จิตสว่าง, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพิบูลสงเคราะห์ กรมราชทัณฑ์.

(3) การลงโทษต้องมีความเสมอภาค โดยผู้ที่กระทำผิดจะต้องถูกลงโทษเท่าเทียมกัน ไม่มีการเลือกปฏิบัติ ซึ่งจะมีผลให้ผู้กระทำผิดหรือผู้ที่คิดจะทำผิดไม่มีโอกาสแก้ตัว หรือหาทางหลีกเลี่ยงหรือหาข้อยกเว้นจากการถูกลงโทษถ้าทำผิด การลงโทษจึงจะมีผลในการข่มขวัญยับยั้ง หากเมื่อมีการกระทำผิดแล้วบางคนได้รับโทษ บางคนมีข้อยกเว้น ก็จะทำให้การลงโทษไม่ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ต่างหาช่องทางที่จะหลบหลีกหรือหาข้อยกเว้นที่ไม่ต้องรับโทษทำให้ไม่มีความเกรงกลัวต่อโทษ

(4) การลงโทษจะต้องมีบทลงโทษที่เหมาะสมและตัดเทียมกับความผิด หากบทลงโทษเบาเกินไปไม่ได้สัดส่วนกับการกระทำผิด ก็จะให้ผู้กระทำผิดและคนทั่วไปไม่เกิดความเกรงกลัว และคุ้มค่าที่จะเสี่ยงกระทำผิด แต่หากบทลงโทษหนักเกินไป ก็จะให้ผู้กระทำผิดพยายามปกปิดการกระทำผิดของตนเอง โดยการทำร้ายเหยื่อหรือทำให้เหยื่อได้รับผลร้ายมากขึ้น เช่น หากใช้โทษประหารชีวิตกับการปล้นหรือข่มขืนจะกระตุ้นให้มีการปล้นแล้วมาเจ้าทุกข์หรือข่มขืนแล้วฆ่ามากขึ้นเพื่อปกปิดการกระทำผิดของตนเองเพราะโทษเท่ากัน ในขณะที่เดียวกันกระบวนการยุติธรรมจะต้องทำงานหนักมากขึ้นในการนำตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษ เพราะยังมีโทษหนักยิ่งต้องมีการพิสูจน์หรือมีพยานหลักฐานที่ชัดเจน ศาลจึงจะส่งลงโทษ หากพยานหลักฐานหรือการฟ้องร้องดำเนินคดีไม่รัดกุมพอก็จะเป็นโอกาสให้ผู้กระทำผิดหลุดรอดจากการถูกลงโทษไปได้ ดังนั้น โทษจึงต้องมีความเหมาะสมและตัดเทียมกับการกระทำผิด จึงจะมีผลในการข่มขวัญยับยั้ง

3) การลงโทษเพื่อเป็นการปรับปรุงแก้ไข (Rehabilitation)

มีวัตถุประสงค์เพื่อจะป้องกันไม่ให้เกิดบุคคลที่กระทำความผิดมาแล้ว กลับมากระทำความผิดซ้ำอีก จึงเน้นที่ตัวผู้กระทำผิดมากกว่าการกระทำผิด โดยการเน้นการศึกษาผู้กระทำผิดเป็นรายบุคคลหรือการจำแนกลักษณะ เพื่อหาสาเหตุการกระทำผิดและแนวทางแก้ไข ทั้งนี้เพราะสังคมจัดให้มีการลงโทษขึ้นก็เพื่อเปิดโอกาสให้สังคมได้แก้ไขผู้กระทำผิด ดังนั้น ระยะเวลาของการลงโทษจำคุกขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้กระทำผิดที่จะแก้ไขตนเอง เช่น ผู้ต้องขังคดีฆ่า อาจได้รับการปล่อยตัวก่อน ผู้ต้องขังคดีลักทรัพย์ที่กระทำผิดซ้ำซาก ถ้าผู้ต้องคดีฆ่าสามารถสำนึกผิดและมีพฤติกรรมตามที่สังคมต้องการและมีแนวโน้มว่าจะไม่กระทำผิดซ้ำอีก

แนวความคิดในการลงโทษเพื่อแก้ไขฟื้นฟูจึงเป็นแนวคิดที่ให้โอกาสคนกลับตัวให้โอกาสแก้ไขปรับปรุงตัว โดยการทำให้คนที่ทำผิดไม่ให้อึดลำดลึงไปสู่การกระทำผิดมากขึ้น ทั้งนี้โดยการพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้ผู้กระทำผิดถูกลงโทษในลักษณะที่เป็นการทำลายคุณลักษณะหรือศักยภาพในการกลับเข้าสู่สังคมของเขา โดยการใช้มาตรการเล็งโทษจำคุก เช่น การรอกการลงอาญาโดยมีการคุมประพฤติ การใช้โทษปรับและการใช้มาตรการในชุมชนอื่นๆ ทั้งนี้ เพื่อมิให้ผู้กระทำผิดได้รับผลกระทบในทางลบในเรื่องจำ นอกจากนี้ยังใช้วิธีการเล็งโทษจำคุกในกรณีที่ได้

เข้าไปปรับโทษในเรือนจำาระดับหนึ่งแล้วก็ให้อยู่ในเรือนจำให้น้อยที่สุดเพื่อให้ได้รับผลกระทบ น้อยที่สุดเช่นกัน โดยใช้วิธีการพักการลงโทษ การลดวันต้องโทษ หรือการทำงานสาธารณะและ ศูนย์ควบคุม ในขณะที่พวกที่ใช้วิธีการจำคุกในเรือนจำก็ให้การอบรมแก้ไขโดยการฝึกวิชาชีพ ให้ การศึกษา การอบรมทางศีลธรรมและศาสนา การจัดสวัสดิการ การให้การบำบัดแก้ไขเป็นกลุ่มและ รายบุคคล ทั้งนี้เพื่อมุ่งแก้ไขสาเหตุที่ทำให้ผู้กระทำผิดมีความบกพร่องและเป็นเหตุให้กระทำผิด²²

4) การลงโทษเพื่อเป็นการตัดโอกาสกระทำความผิด (Incapacitation)

การป้องกันสังคมหรือการตัดโอกาสกระทำความผิดนี้ มีหลักการว่าอาชญากรรมย่อม ไม่เกิดขึ้นถ้าไม่มีอาชญากรหรืออาชญากรไม่มีโอกาสที่จะทำความผิด การลงโทษเพื่อตัดโอกาสมุ่ง ป้องกันการกระทำผิดซ้ำโดยการทำให้เขาหมดโอกาสที่จะกระทำผิดขึ้นได้ สำหรับวิธีการลงโทษที่ สนองต่อวัตถุประสงค์นี้ และใช้กันแพร่หลายในปัจจุบันก็คือ การจำคุกโดยการกักผู้กระทำผิดออ ไปจากสังคมให้สังคมปลอดภัย²³

2.2.2 วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายของการบังคับโทษจำคุก²⁴ จะไม่เหมือนกับวัตถุประสงค์ ของการลงโทษที่มุ่งที่จะลงโทษให้เป็นไปตามคำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลเป็นหลัก หากแต่ วัตถุประสงค์ของการบังคับโทษเป็นพัฒนาการจากแนวคิดในอดีตในการลงโทษ เข้ามาสู่แนวคิดยุค ใหม่ที่มีความเป็นเสรีนิยมในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพตลอดทั้งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มากขึ้น มุ่งที่จะปรับเปลี่ยน บำบัดฟื้นฟูหรือแก้ไขพฤติกรรมของบุคคลที่บกพร่องในเรื่องต่างๆที่เป็นเหตุให้ กระทำผิดกฎหมายอาญาอันเป็นกติกาสังคม ถึงขนาดไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนในสังคม ปกติได้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องนำคุณลักษณะดังกล่าวนี้ไปปรับปรุงซ่อมแซมแก้ไข ยกระดับ ความเจริญทางจิตใจและพฤติกรรม ให้อยู่ในระดับเกณฑ์มาตรฐานคนปกติในสังคมนั้นๆ ได้ ซึ่ง วัตถุประสงค์ของการบังคับโทษที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

1) เพื่อให้มีการดำรงชีวิตอนาคตโดยปราศจากการกระทำความผิดและมีความ รับผิดชอบต่อสังคม

วัตถุประสงค์ข้อนี้มุ่งเน้นการดำรงชีวิตในอนาคตโดยปราศจากการกระทำความผิด และ ให้ความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งเป็นข้อที่สำคัญที่สุดและตรงกับความเป็นจริงในการบังคับโทษ ในทัศนสถานที่ว่า “เมื่อมีการลงโทษจำคุกผู้กระทำผิดครบระยะเวลาแล้ว ผู้นั้นก็จะออกมา ดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมนอกอีกครั้ง” ดังนั้นในหลายประเทศในโลก เช่น ประเทศญี่ปุ่น สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ประเทศอังกฤษ เป็นต้น ต่างก็มีกฎหมายและหรือแนวนโยบายในการ

²² แหล่งเดิม.

²³ แหล่งเดิม.

²⁴ กฎหมายว่าด้วยการบังคับโทษจำคุก (น. 39-4). เล่มเดิม.

ลงโทษจำคุกที่จะต้องหลีกเลี่ยงผลเสียหายกับบุคคลในการบังคับโทษจำคุก กล่าวคือ ต้องไม่ทำลายบุคลิกภาพของคนปกติและสอดคล้องกับหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญอยู่บนพื้นฐานของการบังคับโทษ หลักการความใกล้เคียงของชีวิตภายในและภายนอกเรือนจำเพราะนักโทษทุกคนมีโอกาสกลับเข้าสู่สังคมอีกครั้ง หากการจำคุกทำลายบุคลิกภาพของคนให้เสียไป การฟื้นฟูก็จะทำไม่ได้ผล สุดท้ายสังคมก็จะได้รับความเสียหายอีกต่อไป

การลงโทษอย่างมีเหตุผลที่เป็นภาวะวิสัย ย่อมไม่ลงโทษเพียงเนื่องจากว่าได้มีการกระทำผิดขึ้นเท่านั้น เพราะสิ่งใดที่เกิดขึ้นแล้วไม่อาจแก้ไขให้กลับเป็นดังเดิมได้ แต่การลงโทษโดยคำนึงถึงอนาคต หรือการมองไปข้างหน้าเพื่อให้ทั้งผู้ที่กระทำผิดเองและผู้ที่รู้เห็นว่าผู้กระทำความผิดถูกลงโทษไม่กระทำความผิดขึ้นอีกเป็นสิ่งที่สำคัญ โดยสรุปมีหลักเกณฑ์พื้นฐานการบังคับโทษที่ต้องนำมาใช้ดังนี้

หลักการความใกล้เคียงของชีวิตภายในและภายนอกเรือนจำ กล่าวคือ รัฐจะต้องพยายามบริหารจัดการต่างๆ ให้การดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังภายในเรือนจำ มีความใกล้เคียงกับการใช้ชีวิตของบุคคลทั่วไปภายนอกเรือนจำมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งภายนอกคุกและภายในคุกต้องใกล้เคียงกัน มิฉะนั้นจะทำให้ผู้ได้รับโทษจำคุกเสียบุคลิกภาพ หรือวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของตนในการอยู่ร่วมกันกับสังคมภายนอกไป ทำให้ไม่สามารถกลับคืนสู่สังคมได้ เป็นการทำลายวัฒนธรรมการใช้ชีวิตปกติของมนุษย์

การหลีกเลี่ยงผลเสียหายจากการบังคับโทษ หมายความว่า มาตรการหรือกลไกต่างๆ ในการลงโทษและบังคับโทษต้องหลีกเลี่ยงผลเสียหายจากการบังคับโทษ อันเป็นการทำลายบุคลิกลักษณะของความเป็นมนุษย์ไป เช่น การไม่ให้เกิดวัฒนธรรมคุก โดยไม่จำเป็นที่จะเป็นผลมาลายพฤติกรรมของผู้ต้องขัง การตัดการรับรู้ข้อมูลข่าวสารภายนอกคุก การลงโทษด้วยวิธีการทารุณโหดร้ายภายในเรือนจำ เป็นต้น เป็นการกระทำที่ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกว่าคุณค่าตนเองด้อยกว่า หรือตกต่ำกว่าคนอื่นทั่วไป เช่น การเรียกชื่อหรือการใช้สรรพนามต่างๆ ในการเรียกผู้ต้องขัง เป็นต้น

พยายามที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ผู้กระทำความผิดได้ประสบกับสิ่งที่ทำลายคุณลักษณะประจำตัวของคนๆ นั้น กล่าวคือ เมื่อผู้กระทำความผิดถูกคุมขังในเรือนจำ ย่อมเสื่อมเสียฐานะและชื่อเสียงในสายตาของคนทั่วไปทำให้โอกาสที่จะกลับตัวเป็นคนดีลดน้อยลง ประกอบกับในกรณีที่ผู้กระทำความผิดได้รับโทษจำคุกครั้งแรกหรือความผิดเล็กๆ น้อยๆ ผู้กระทำความผิดจะต้องมาอยู่ปะปนกับผู้กระทำความผิดที่เป็นอาชญากรอาชีพ ซึ่งมีอิทธิพลที่สามารถครอบงำบุคคลอื่นได้ง่าย เพราะคนเราย่อมซึมซับความเลวได้ง่ายกว่าสิ่งที่ดีๆ ทำให้ผู้ที่พอจะกลับตัวได้หมดโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมชั่วเป็นพฤติกรรมที่ดี อันเป็นสิ่งที่คนในสังคมส่วนใหญ่พึงประสงค์ไม่ได้ วิธีการอาจได้แก่

การปล่อยตัวผู้กระทำผิดโดยไม่ลงโทษจำคุก โดยพยายามใช้บทบัญญัติกฎหมายว่าด้วยการรอกการลงโทษหรือรอกการกำหนดโทษ หรือพยายามใช้โทษปรับ เป็นหลักในการเลี่ยงไม่ใช้โทษจำคุกโดยไม่จำเป็น โดยเฉพาะโทษจำคุกกระยะสั้น

การปล่อยตัวก่อนรับโทษจำคุกครบกำหนด ซึ่งเป็นอำนาจของเจ้าพนักงานในส่วนราชทัณฑ์ที่จะพิจารณาปล่อยตัวผู้ต้องโทษก่อนครบกำหนด หากเห็นว่าความเหมาะสมในอันที่จะมีชีวิตอยู่ในสังคมของผู้นั้นจะเสื่อมทรามลง หากจำคุกอยู่ในเรือนจำต่อไปและการปล่อยตัวผู้นั้นออกมาจะไม่เป็นอันตรายต่อสังคม

การแยกประเภทนักโทษ เช่น แยกนักโทษ โดยพิจารณาจากอายุ แยกผู้ที่กระทำความผิดครั้งแรกออกจากพวกที่กระทำผิดมาแล้วหลายครั้ง เป็นต้น

หลักการคืนคนดีสู่สังคม การบังคับโทษมุ่งผลสำเร็จในการสร้างจิตสำนึก สร้างความรู้ ผิดชอบชั่วดี ให้เกิดขึ้นกับบุคคลที่ต้องโทษให้ได้

การบังคับโทษต้องพยายามมุ่งยกระดับสามัญสำนึกและพฤติกรรมที่ตกต่ำของผู้กระทำ ความผิดให้ขึ้นมาสู่ระดับคนปกติ โดยหลักการที่วามมนุษย์เป็นประติษฐกรรมที่ธรรมชาติสร้างขึ้น เป็นพิเศษให้สามารถเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้และสามารถพัฒนาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนิสัยและพฤติกรรมได้ จึงต้องมีการส่งเสริมคุณค่าในตัวบุคคล ส่งเสริมความสามารถของบุคคล ต้องแสดงผลลัพธ์ของความคิดและการกระทำรวมทั้งผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจสำหรับความเป็นไปได้ที่จะหาเลี้ยงชีพเพื่อชดเชยจุดอ่อนหรือสิ่งบกพร่องของแต่ละคน ซึ่งการบำบัดปรับปรุงแก้ไขนี้นักโทษแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน แต่จะต้องมีวิธีการวิเคราะห์หาสาเหตุและวางแผนการบังคับโทษเป็นรายๆ ไป อันจะยังผลสุดท้ายให้เกิดคือ เมื่อนักโทษพ้นโทษแล้วไม่กระทำความผิดซ้ำอีก

2) เพื่อเป็นการคุ้มครองสังคม

การบังคับโทษมุ่งที่จะคุ้มครองสังคม อันเป็นภารกิจเดียวกันกับกฎหมายอาญา ดังนั้นเมื่อปรากฏเป็นที่แน่ชัดแล้วโดยกระบวนการยุติธรรมทางอาญาว่าบุคคลใดเป็นผู้กระทำความผิดและศาลได้พิพากษาลงโทษจำคุกแล้ว ส่วนของการบังคับโทษก็จะจำกัดเสรีภาพของนักโทษผู้นั้นเพื่อเข้าสู่มาตรการในการแก้ไขในรูปแบบต่างๆ ตามระยะเวลาที่สมควร โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยต่างๆ เกี่ยวกับความบกพร่องของนักโทษเป็นรายๆ ไป ให้เป็นไปตามแผนการบังคับโทษ เมื่อบำบัดรักษาเป็นปกติดีแล้ว จึงปล่อยบุคคลนั้นกลับเข้าสู่สังคม วัตถุประสงค์ของการบังคับโทษจึงเป็นการคุ้มครองสังคมได้อย่างแท้จริง ถ้าหากได้กระทำอย่างมีประสิทธิภาพ

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ภารกิจของกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาค้นกรองเอาคนที่กระทำความผิดกฎหมายเข้ารับโทษจำคุก ภารกิจของกฎหมายบังคับโทษจะทำการแก้ไขพฤติกรรมชั่วของคนที่ได้กระทำความผิดกฎหมายอาญาให้เป็นคนดีของสังคม

อย่างไรก็ตาม การแก้ไขผู้กระทำผิดในปัจจุบัน แม้จะเป็นแนวทางที่ยอมรับกันในวงการราชทัณฑ์โดยทั่วไป แต่ก็ยังเป็นที่ยังสงสัยว่าจะได้รับผลตามวัตถุประสงค์เพียงไร เพราะการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดจะมีอุปสรรคหลายประการ กล่าวคือ²⁵

(1) ผู้กระทำความผิดได้สูญเสียบุคลิกภาพไปแล้ว โดยถูกหล่อหลอมและขัดเกลาให้มีบุคลิกลักษณะเช่นนั้นมาเป็นเวลานาน แต่ใช้เวลาในเรือนจำไม่นานในการที่จะแก้ไขฟื้นฟูให้ฟื้นคืนจิตสำนึกที่ดีกลับมา และปรับตัวเข้ากับคนโดยทั่วไปในสังคมนั้นทำได้ยาก

(2) การลงโทษเพื่อการแก้ไขนั้น จะขัดกับความรูสึกของคนในสังคมว่าผู้กระทำความผิดไม่ควรได้รับการปฏิบัติที่ดีกว่าคนปกติทั่วไป ซึ่งเป็นไปตามหลักของเบนเทม (Bentham) ที่ว่า “หลักการได้รับประโยชน์ที่น้อยกว่า” (Principle of less eligibility) ทั้งนี้เพราะคนโดยทั่วไปจะเห็นว่าเป็นการไม่เป็นธรรมที่ผู้กระทำผิดจะได้รับประโยชน์มากกว่าคนทั่วไป เช่น ผู้กระทำความผิดจะได้รับการอบรมแก้ไขฝึกวิชาชีพ สวัสดิการ อาหาร ที่อยู่อาศัย ตลอดจนการจัดการศึกษา การหางาน ในขณะที่คนทั่วไปในสังคมอีกจำนวนมากไม่ได้รับบริการดังกล่าว ความรูสึกของคนทั่วไปดังกล่าวเห็นได้ว่าขัดกับหลักของการแก้ไขฟื้นฟู

(3) การแก้ไขฟื้นฟูเหมาะสมสำหรับผู้กระทำผิดบางประเภทเท่านั้น เช่น ผู้กระทำความผิดครั้งแรก ซึ่งได้กระทำความผิดไปเพราะอารมณ์เพียงชั่ววูบหรือโดยพลั้งพลาด หรือทำไปเพราะความจำเป็น การแก้ไขฟื้นฟูไม่ทำให้กระทำความผิดซ้ำขึ้นอีกย่อมมีทางทำสำเร็จได้มาก แต่สำหรับผู้กระทำผิดที่เคยกระทำความผิดและถูกลงโทษมาหลายครั้งแล้ว หรือพวกอาชญากรอาชีพหรือพวกทำผิดติดนิสัย โอกาสที่จะแก้ไขฟื้นฟูให้กลับตัวยอมเป็นไปได้อย่างดี ดังนั้น การแก้ไขฟื้นฟูจึงไม่สามารถจะทำให้ผู้กระทำผิดกลับตัวได้ทุกกรณีไป

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิของผู้ต้องขัง²⁶

แนวความคิดในเรื่องสิทธิมนุษยชน ได้มีการพัฒนาในแต่ละยุคสมัยซึ่งนำมาสู่การยอมรับและรับรองสิทธิของบุคคลกลุ่มต่างๆ ในยุคต่อๆ มา อาทิ สิทธิของชนกลุ่มน้อย สิทธิของผู้ป่วย สิทธิสตรี สิทธิเด็ก รวมทั้งสิทธิของผู้ต้องขัง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่บุคคลเหล่านั้นยังไม่ได้รับการปฏิบัติต่อที่เป็นธรรม และเท่าเทียมกันทั้งตามกฎหมายหรือตามมาตรฐานสากลที่ยอมรับกันทั่วไป

²⁵ หลักทัณฑ์วิทยา (น.30-31). เล่มเดิม

²⁶ จาก สิทธิของผู้ต้องขัง เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายเกี่ยวกับงานราชทัณฑ์หน่วยที่ 10 (น.50-51), โดย กุลพล พลวัน, 2539, นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สำหรับที่มาของการรับรองและคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องขัง มีความเป็นมานับแต่ยุคสมัยของการเรียกร้องอิสรภาพและเสรีภาพในประเทศตะวันตกมาเป็นเวลาช้านาน และมีกิจกรรมที่เกิดขึ้นมากมายอันเป็นการเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิที่เรียกว่า สิทธิของพลเมือง (Civil Rights) การต่อสู้เรียกร้องสิทธิของผู้ต้องขังก็เป็นสิทธิของพลเมืองอย่างหนึ่งที่มีการเรียกร้องและทำให้ได้มาซึ่งสิทธิดังกล่าว

ความพยายามที่จะให้มีสิทธิของผู้ต้องขัง เกิดขึ้นมาจากการแสวงหาหลักเกณฑ์พื้นฐานของความเป็นปัจเจกชน (Individual Basis) ซึ่งในสมัยก่อน ได้เริ่มจากการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง และมีความพยายามในการให้คำจำกัดความของคำว่า สิทธิของผู้กระทำผิด หรือ สิทธิของผู้ต้องขัง ซึ่งในอดีตยังไม่มีคำจำกัดความที่เป็นรูปธรรมนัก เนื่องจากในสมัยนั้นยังขาดการจำกัดความของคำว่า สิทธิ ที่เป็นทางการประกอบกับสาธารณชนก็ไม่ให้ความสนใจในสิทธิของผู้ต้องขังนัก เพราะผู้กระทำผิดในสมัยนั้นจะถูกมองว่าเป็นผู้ที่บกพร่องทางศีลธรรมอย่างร้ายแรง ไม่สมควรได้รับการช่วยเหลือ การช่วยเหลือแก่ผู้ต้องขังในสมัยก่อนถูกจำกัดให้เป็นเพียงการช่วยเหลือที่มาจากความต้องการช่วยเหลือของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งอาจทำในรูปของการบริจาคสิ่งของที่เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกทั่วไปหรือสิ่งที่เป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิตเท่านั้น

ในระยะต่อมา สิทธิของปัจเจกบุคคลได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น ในฐานะที่เป็นเครื่องป้องกันที่ประชาชนมีต่อการใช้อำนาจรัฐ การเรียกร้องสิทธิดังกล่าวมักมีสาเหตุมาจากประเด็นทางการเมือง กล่าวคือการเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิประเภทใดประเภทหนึ่งในช่วงนั้นมักจะมีพื้นฐานเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับเรื่องศีลธรรมและการเรียกร้องสิทธิทางกฎหมาย ซึ่งมีผลกระทบในทางการเมืองเกิดขึ้นเสมอ รวมทั้งการเรียกร้องสิทธิของผู้ต้องขังซึ่งมีการเรียกร้องกันมากในเรื่องเกี่ยวกับข้อกำหนดของเรือนจำ และข้อเสนอให้มีการรับรองสิทธิของผู้ต้องขังอื่นๆ

เหตุผลที่มีการนำมาอ้างเพื่อเรียกร้องสิทธิต่างๆ ของผู้ต้องขัง คือ การที่ผู้ต้องขังต้องถูกแยกตัวออกไปจากสังคมปกติ ทำให้เขาถูกจำกัดเสรีภาพในเคลื่อนไหว เสรีภาพในการติดต่อ สื่อสารกับสังคมภายนอกซึ่งสภาพเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาในเรื่องของความถูกต้องชอบธรรม ความพอดีในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ความทุกข์ทรมานของผู้ต้องขังที่ได้รับจากการถูกจำกัดสิทธิตามกฎหมายต่างๆ สิ่งเหล่านี้ได้นำมาสู่การเรียกร้องให้มีการตระหนักถึงการปกป้องรักษาสิทธิของผู้ต้องขังอันเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน (basic human rights) รวมทั้งการเรียกร้องให้มีการรับรองสิทธิตามกฎหมายอันพึงมีของบุคคลเหล่านั้นด้วย

โดยหลักการแล้ว การที่จะกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงสิทธิของผู้ต้องขังให้เป็นอย่างไร นั้น จำเป็นจะต้องพิจารณาโดยยึดวัตถุประสงค์ของการลงโทษเป็นหลัก ไม่ว่าสิทธิที่กำหนดคนนั้นจะ

เป็นสิทธิตามกฎหมายหรือสิทธิขั้นพื้นฐานต่างๆ หลักการนี้เป็นที่ยอมรับทั่วไปในศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากในศตวรรษที่ 19 ได้มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการลงโทษซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอย่างเป็นทางการทั่วไปหลายประการ เช่น การลงโทษเพื่อการยับยั้ง (deterrence) การลงโทษเพื่อการแก้แค้นตอบแทน (retribution) และการลงโทษเพื่อการแก้ไขปรับปรุง (reformation) ซึ่งวัตถุประสงค์ในการลงโทษเหล่านี้นำมาสู่การกำหนดหลักเกณฑ์ใหม่ๆ ในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การลงโทษที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการแก้ไขปรับปรุงหรือเพื่อความยุติธรรม นับเป็นวัตถุประสงค์ที่มีอิทธิพลมากที่สุดในระยะหลัง ในขณะที่การลงโทษเพื่อวัตถุประสงค์ในการหน่วงเหนี่ยวกักขังบุคคลก็มีผู้ยอมรับว่ายังเป็นการกระทำที่ชอบธรรมและจำเป็นต้องทำเพื่อผลในการป้องกันสังคมอยู่

จากแนวความคิดเรื่องสิทธิของผู้ต้องขังและการลงโทษผู้ต้องขังดังกล่าวข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ที่มาของสิทธิของผู้ต้องขังนั้น เกิดจากแนวคิด ในทางทฤษฎีที่ว่า สิทธิบางส่วนที่ผู้ต้องขังต้องสูญเสียไปจากการถูกลงโทษและการสูญเสียสิทธิบางส่วนดังกล่าวจึงหมายความว่าผู้ต้องขังในฐานะที่เป็นปัจเจกชนยังมีสิทธิบางส่วนที่ยังเหลืออยู่จากการถูกลงโทษ ซึ่งขอบเขตของสิทธิในส่วนที่เหลือเหล่านั้นจะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับแนวความคิดหรือวัตถุประสงค์ในการลงโทษที่แต่ละประเทศนำมาใช้ เช่น หากการลงโทษผู้กระทำความผิดมีวัตถุประสงค์และเหตุผลหลักเพื่อการป้องกันสังคมคือ ป้องกันสังคมให้ปลอดภัยจากการกระทำของผู้กระทำความผิดนั้นๆ ดังกล่าวการสูญเสียสิทธิของผู้ต้องขังที่ถูกลงโทษจำคุก ก็น่าจะเป็นเพียงการถูกแยกตัวออกจากสังคมเท่านั้นและบุคคลนั้นจะต้องยังคงมีสิทธิบางประการที่เหลืออยู่ ซึ่งรัฐจำต้องตระหนักถึงการปกป้องรักษาสิทธิเหล่านั้นของผู้ถูกจำคุกด้วย ซึ่งในกรณีนี้ ได้มีผู้เสนอว่า การจำคุกบุคคลซึ่งเป็นการกระทำที่แทรกแซงความเป็นมนุษย์ในเชิงลบนั้น ควรเพิ่มภาระรับผิดชอบของสังคมในด้านบวก (positive obligations) ควบคู่ไปด้วย ภาระในด้านบวกอาจกระทำโดยการให้สิทธิผู้ต้องขังในการมีส่วนร่วมเป็นอาสาสมัคร การให้โอกาสในการทำงานหรือการฝึกอบรมวิชาชีพ เป็นต้น

อนึ่ง การที่จะรักษาปกป้องสิทธิของผู้ต้องขังตามแนวคิดดังกล่าวให้ได้ผลนั้นรัฐควรจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกและรับรองสิทธิต่างๆ ของผู้ต้องขังในรูปของสิทธิตามกฎหมาย (legal right) เพราะผู้ที่จะได้สิทธิดังกล่าวมีเพียงผู้ต้องขัง เพราะสิทธิดังกล่าวไม่ใช่สิทธิของสมาชิกอื่นๆ ในสังคม ทั้งนี้เพราะสังคมเห็นว่าเป็นสิทธิตามกฎหมายอันชอบธรรมที่แยกผู้ต้องขังออกจากสังคม จึงเป็นหน้าที่ของสังคมที่จะต้องปกป้องเขาเหล่านั้นและจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน การให้การศึกษา การรักษาโรคหรือความจำเป็นพื้นฐานทางกายที่จำเป็นในชีวิตอื่นๆ ซึ่งจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการที่ผู้ต้องขังไม่มีความเป็นอิสระทำให้ต้องได้รับสิทธิพิเศษต่างๆ (special rights) นั่นเอง

สิทธิของผู้ต้องขัง (prisoner's rights) นับเป็นสิทธิมนุษยชนประเภทหนึ่ง ซึ่งในอดีตได้มีการเรียกร้องให้มีการรับรองและคุ้มครองในฐานะที่เป็นสิทธิของพลเมือง อีกทั้งยังเป็นผลของความพยายามในการแสวงหาหลักเกณฑ์ของความเป็นปัจเจกชนของผู้ต้องขัง เพราะในอดีตผู้กระทำผิดหรือผู้ต้องขังมักถูกมองว่าเป็นผู้บกพร่องทางศีลธรรมและได้รับความช่วยเหลือในขอบเขตที่จำกัด ดังนั้นในระยะต่อมา แนวความคิดเรื่องสิทธิของผู้ต้องขังจึงได้รับการพัฒนามาในทางที่ดีขึ้น

กรณีผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาประเทศไทยมีหลักการเกี่ยวกับสิทธิขั้นพื้นฐานของผู้ต้องขังระหว่างพิจารณา เป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าศาลจะพิพากษาว่าเป็นผู้กระทำความผิด เมื่อศาลยังมีได้พิพากษาว่าบุคคลใดเป็นผู้กระทำความผิด ย่อมเป็นการมิชอบที่จะคุมขังบุคคลนั้น ไว้จนเป็นการลิดรอนเสรีภาพ แต่ถ้าจำเป็นจะต้องเอาตัวบุคคลไว้ในอำนาจรัฐ จะต้องมิใช่การเอาตัวไว้เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติหน้าที่ แต่ต้องเป็นการเอาตัวไว้เพราะความจำเป็นตามกฎหมายเท่านั้น สิทธิของผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาจะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างทัดเทียมกับผู้ที่ไม่เคยกระทำความผิดมาก่อน เรือนจำต้องมีการแยกแดนของผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาไว้ต่างหากจากนักโทษเด็ดขาดและเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ที่ไม่สามารถปฏิบัติต่อผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาเยี่ยงนักโทษเด็ดขาดได้ อีกทั้งการจัดสิ่งจำเป็นพื้นฐานทางกายของผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาต้องได้รับการปฏิบัติอย่างมีมนุษยธรรมและเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และพึงได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างกันตามความเหมาะสมแก่สถานะอันไม่ใช่ผู้ต้องโทษ²⁷

ในเรื่องสิทธิของผู้ต้องขังทั้งผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาและผู้ต้องโทษได้มีหลักเกณฑ์กล่าวไว้ในเอกสารรับรองสิทธิระหว่างประเทศที่สำคัญๆ เช่น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำสำหรับปฏิบัติต่อนักโทษ ซึ่งได้จัดทำโดยองค์การสหประชาชาติและสาส์นรับรองสิทธิในภูมิภาคต่างๆ ได้มีการรับรองสิทธิผู้ต้องขังไว้หลายประการ²⁸ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดในเรื่องเอกสารรับรองสิทธิระหว่างประเทศของผู้ต้องขังในหัวข้อต่อไป

²⁷ จาก รายงานผลการวิจัยเรื่อง สิทธิของผู้ต้องขังระหว่างพิจารณา (น. 81), โดย ธาณี วรภัทร์, จิรวุฒิ ลิปิพันธ์, 2548, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

²⁸ จาก เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายเกี่ยวกับงานราชทัณฑ์หน่วยที่ 10 สิทธิของผู้ต้องขัง (น.47), โดย กุลพล พลวัน, 2539, นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

2.4 สิ่งจำเป็นพื้นฐานทางกาย

ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ (Basic human Needs) ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญมากอย่างหนึ่งของความแตกต่างระหว่างบุคคล มาสโลว์ (Maslow) กล่าวว่า ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เป็นสัญชาตญาณที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่กำเนิด

ความต้องการทางด้านร่างกาย (Basic Physiological Need) เป็นความต้องการเกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐาน ที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม การพักผ่อน อากาศ เป็นต้น²⁹

สำหรับมนุษย์แล้ว ปัจจัยพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิต (ปัจจัย 4) มี 4 ประการ คือ³⁰

การมีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมปลอดภัย

การมีอาหารการกินที่พอเพียงและคุณภาพเหมาะสมแก่ร่างกาย

การมีเครื่องนุ่งห่มที่เพียงพอและเหมาะสมกับสภาพอากาศ

การมียาป้องกันรักษาโรคมายเจ็บไข้เพื่อสุขภาพที่ดี

ที่กล่าวมาทั้ง 4 ข้อ คือ ปัจจัยพื้นฐานทางกาย กล่าวคือ ความต้องการพื้นฐานที่ร่างกายต้องการ ในการดำรงชีวิต ชีวิตของคนเราจะสามารถดำรงอยู่ได้ก็ด้วยปัจจัยทั้ง 4 ประการ หากขาดข้อใดข้อหนึ่งแล้วอาจส่งผลต่อการดำเนินชีวิต

ผู้ต้องขังต้องเสียสิทธิบางส่วนไปจากการที่ถูกลงโทษ รัฐจึงควรต้องรักษาสิทธิในการมีสิ่งจำเป็นพื้นฐานทางกายหรือสิ่งจำเป็นในชีวิตอื่นๆ ในรูปของการจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกและสวัสดิการขั้นพื้นฐานต่างๆ ให้แก่ผู้ต้องขัง เพื่อเป็นการรับรองสิทธิของผู้ต้องขัง ในฐานะ สิทธิตามกฎหมายของผู้ต้องขัง ให้เหมาะสมและเพียงพอต่อความต้องการเกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต³¹

2.5 มาตรฐานสากลในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง

2.5.1 ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights 1948)

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแห่งองค์การสหประชาชาติ ได้รับรองสิทธิของบุคคลรวมทั้งผู้ต้องโทษไว้ว่าบุคคลใดๆ จะถูกทรมานหรือได้รับผลปฏิบัติหรือการลงโทษที่โหดร้ายผิดมนุษยธรรมหรือต่ำช้าไม่ได้และทุกคนต้องเสมอภาคตามกฎหมาย³²

²⁹ สืบค้น 15 กรกฎาคม 2557, จาก http://www.baanjommyut.com/library_2/psychology_basic/05.html.

³⁰ ความต้องการของร่างกายมนุษย์ที่มีอยู่อย่างสม่ำเสมอและตลอดเวลา. สืบค้น 15 กรกฎาคม 2557, จาก dictionary.sanook.com.

³¹ สิทธิของผู้ต้องขัง เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายเกี่ยวกับงานราชทัณฑ์หน่วยที่ 10 (น.51). เล่มเดิม.

³² จาก กฎหมายว่าด้วยการบังคับโทษจำคุก (น. 49), โดย ธาณี วรภัทร์, 2555, กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

เนื้อหาโดยสรุปของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

ข้อ 1-3 เป็นเกณฑ์กล่าวถึงสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติเบื้องต้นที่สำคัญ 3 ประการ คือ สิทธิในการดำรงชีวิต (right to life) สิทธิที่จะมีเสรีภาพ (right to liberty) และสิทธิที่จะมีความมั่นคง แห่งตัวตน (right to security of person) และเสรีภาพ ขั้นพื้นฐานที่มนุษย์เมื่อเกิดมาพึงได้รับ โดยเท่าเทียมกันและไม่มีการเลือกปฏิบัติทางเพศ เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา

ข้อ 4-21 ได้กล่าวถึงสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (civil and political rights)

ข้อ 22-27 ได้กล่าวถึงสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (economic, social and cultural rights) ได้พึงได้รับการยอมรับ ซึ่งสิทธิทั้งสองด้านได้มีอนุสัญญาที่เกี่ยวข้อง กำหนดรายละเอียดและการคุ้มครองไว้

ข้อ 28-30 กล่าวถึงทุกคนมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อระเบียบสังคมและประชาชน ระหว่างประเทศที่มีการรับรองสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพพื้นฐานกล่าวคือ อยู่ภายใต้กฎหมายที่รับรองสิทธิและเสรีภาพพื้นฐานและไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพ ของผู้อื่น

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ได้รับรองสิทธิในส่วนที่เป็นการคุ้มครองสิทธิของผู้ต้องขังไว้ ดังต่อไปนี้³³

ข้อ 2 บุคคลชอบที่จะมีสิทธิและเสรีภาพตามที่ระบุไว้ในปฏิญญานี้โดยไม่มีการจำแนกความแตกต่างในเรื่องใดๆ เช่น เชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความเห็นทางการเมืองหรือทางอื่นใด ชาติ หรือสังคมอันเป็นที่มาเดิม ทรัพย์สิน กำเนิดหรือสถานะอื่นใด

ข้อ 3 บุคคลทุกคนมีสิทธิในการดำรงชีวิต เสรีภาพ และความมั่นคงแห่งร่างกาย

ข้อ 5 บุคคลใดจะถูกทรมานหรือได้รับการปฏิบัติ หรือการลงโทษที่โหดร้ายทารุณ ไร้มนุษยธรรมหรือหยามเกียรติไม่ได้

ข้อ 25 (1) บุคคลทุกคนมีสิทธิในมาตรฐานการครองชีพอันเพียงพอสำหรับสุขภาพและความเป็นอยู่ของตนและครอบครัว รวมทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและการดูแลสุขภาพทางการแพทย์และบริการทางสังคมที่จำเป็น...

2.5.2 ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำสำหรับปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners 1955)

ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของการปฏิบัติต่อนักโทษดังกล่าว องค์การสหประชาชาติได้พยายามกำหนดขึ้น โดยถือเอาหลักการและทางปฏิบัติอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าดีสำหรับปฏิบัติต่อผู้ต้องขังและสะดวกต่อการบริหารงานเรือนจำ โดยอาศัยแนวความคิดที่เห็นสอดคล้องต้องกัน

³³ จาก สิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย (น. 219-223), โดย โครงการศูนย์กฎหมายสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา, 2543, นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ในที่ประชุมสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ และอาศัยหลักสำคัญของระบบการราชทัณฑ์ที่นิยมใช้ปฏิบัติในแต่ละประเทศเป็นเกณฑ์³⁴ กฎฉบับนี้รับรองโดยที่ประชุมองค์การสหประชาชาติ ว่าด้วยการป้องกันอาชญากรรมและการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิด ครั้งที่ 1 ซึ่งจัดขึ้นที่กรุงเจนีวา เมื่อปี ค.ศ. 1955 และสภาเศรษฐกิจและสังคมขององค์การสหประชาชาติได้เห็นชอบแล้ว โดยมติที่ 663 ซี (24) เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม ค.ศ. 1957 และมติที่ 2076 (62) เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม ค.ศ. 1977³⁵ โดยมีประเทศสมาชิกรวม 57 ประเทศ ได้ให้สัตยาบันรับรองกฎมาตรฐานดังกล่าว รวมถึงประเทศไทยด้วย และองค์การสหประชาชาติยังได้พยายามผลักดันให้ประเทศสมาชิกปฏิบัติตามกฎมาตรฐานดังกล่าว โดยกำหนดเป็นมาตรการให้ประเทศสมาชิกรับทราบและปฏิบัติในปี ค.ศ. 1984

อย่างไรก็ตาม โดยเหตุที่ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของการปฏิบัติต่อนักโทษ ดังกล่าวมิใช่กฎหมาย และขาดอำนาจบังคับให้ปฏิบัติตาม ซึ่งการที่ประเทศใดประเทศหนึ่งจะปฏิบัติตามหรือไม่ ก็เป็นเรื่องของประเทศนั้นๆ องค์การสหประชาชาติไม่มีอำนาจใดๆ จะไปบังคับให้ปฏิบัติตาม สิ่งที่องค์การสหประชาชาติจะพึงกระทำได้ ก็คือ การส่งเสริมให้ประเทศสมาชิกต่างๆ ปฏิบัติตามข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของการปฏิบัติต่อนักโทษดังกล่าวให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยคำนึงถึงความแตกต่างด้านต่างๆ ของแต่ละประเทศ

หากพิจารณาถึงเรื่องการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังแล้ว ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของการปฏิบัติต่อนักโทษ ถือเป็นกฎมาตรฐานฯ ฉบับหนึ่งที่สำคัญต่อการวางแนวทางในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง โดยคำนึงถึงสิทธิมนุษยชนของผู้ต้องขัง และถือเป็นมาตรฐานสากลขององค์การสหประชาชาติฉบับเดียวที่บัญญัติไว้ ซึ่งในหลายๆ ประเทศ ก็เห็นชอบด้วยกับข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของการปฏิบัติต่อนักโทษดังกล่าว

หลักการเบื้องต้นของข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำทุกข้อต้องใช้อย่างเสมอภาคปราศจากการเลือกปฏิบัติ การเลือกปฏิบัติเพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความคิดทางการเมือง หรือความคิดเห็นอื่นๆ สถานะทางทรัพย์สินหรืออื่นใด เป็นเรื่องที่ต้องห้ามทั้งสิ้น และต้องให้ความเคารพต่อความเชื่อทางศาสนาของนักโทษ³⁶

³⁴ การปฏิบัติตามข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของสหประชาชาติ ว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของเรือนจำในประเทศไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต), โดย อารีลักษณ์ สนิทพพันธ์, 2531, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

³⁵ จาก มาตรฐานองค์การสหประชาชาติว่าด้วยกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (น. 1,17), โดย กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, ชาติ ชัยเดชสุริยะ, และฉวีวสา ฉัตรไพฑูรย์, 2547, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนากระบวนการยุติธรรม.

³⁶ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 6.

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของผู้ต้องขังในข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง มีดังนี้

1. ที่พักอาศัยของผู้ต้องขัง กำหนดให้³⁷ กรณีแรกควรเป็นห้องนอนเดี่ยว เว้นแต่มีเหตุพิเศษโดยทั่วไปไม่ควรให้นอนสองคนในห้องเดียวกัน กรณีที่สองห้องพักรวม ต้องคัดสรรนักโทษที่มีความเหมาะสมที่จะมาพักร่วมกัน ต้องมีการดูแลตรวจตราในเวลากลางคืนเป็นประจำ

ทุกแห่งที่เป็นที่ที่พักอาศัยและที่ทำงานของผู้ต้องขัง ต้องมีหน้าต่างที่กว้างให้แสงสว่างส่องถึงและให้อากาศสดชื่นถ่ายเทเข้าไปได้ มีไฟฟ้าสว่างพอที่จะอ่านหนังสือหรือทำงาน

ห้องนอน ต้องสะอาดถูกหลักอนามัย อากาศถ่ายเท มีแสงสว่าง ความอบอุ่น อากาศหายใจเพียงพอ ควรจัดส้วมให้เพียงพอต่อความต้องการและความจำเป็นในสภาพที่สะอาดและถูกสุขลักษณะ

ที่อาบน้ำ ต้องสะอาด เพียงพอต่อความต้องการและเหมาะสมต่อสภาพอากาศ

ที่พักอาศัยหรือห้องนอน ผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาพิงแยกขัง แยกนอน จากนักโทษเด็ดขาด³⁸

2. อาหาร ผู้ต้องขังทุกคนต้องได้รับอาหารที่มีสารอาหารที่มีประโยชน์ มีคุณภาพและสะอาด เรือนจำต้องจัดเตรียมน้ำดื่มที่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ต้องขังทุกคน³⁹

ผู้ต้องขังระหว่างพิจารณา จะใช้จ่ายเงินส่วนตัวจัดหาอาหารจากภายนอกโดยเจ้าหน้าที่เรือนจำหรือญาติมิตรจัดทำให้ก็ได้ แต่เท่าที่ไม่ขัดต่อระเบียบข้อบังคับของเรือนจำ⁴⁰

3. เครื่องนุ่งห่มหลับนอน เรือนจำต้องจัดเสื้อผ้าที่เหมาะสมแก่สภาพอากาศ โดยคำนึงถึงสุขอนามัยและความสะอาดต้องไม่มีลักษณะน่าอับอายหรือด้อยค่า เสื้อผ้าและชุดชั้นในต้องมีการเปลี่ยนซักอยู่เสมอตตามความจำเป็นในการรักษาสุขอนามัย เรือนจำต้องตรวจสอบดูแลเสื้อผ้าที่อนุญาตให้นักโทษจัดหาเอง ให้มีสภาพที่เหมาะสมและสะอาด กรณีนักโทษได้รับอนุญาตให้ออกไปนอกเรือนจำพึงได้รับอนุญาตให้ใส่เสื้อผ้าที่จัดหาเอง⁴¹

ผู้ต้องขังระหว่างพิจารณา ควรได้รับอนุญาตแต่งกายด้วยเสื้อผ้าส่วนตัวที่สะอาดเรียบร้อย ถ้าให้สวมเครื่องแบบเรือนจำต้องแตกต่างจากชุดเครื่องแบบนักโทษเด็ดขาด⁴²

³⁷ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 9-14.

³⁸ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 85-86.

³⁹ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 20.

⁴⁰ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 87.

⁴¹ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 17-18.

⁴² ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 88.

ต้องจัดให้ผู้ต้องขังนอนในที่นอนที่เป็นสัดส่วนเฉพาะของตนอย่างเพียงพอ และมี การดูแลทำความสะอาดอยู่เป็นประจำ⁴³

4. บริการด้านการแพทย์ เรือนจำต้องมีแพทย์อย่างน้อย 1 คน มีความรู้ด้านจิตบำบัดการ ให้บริการควรต้องประสานกับโรงพยาบาลหรือศูนย์สาธารณสุขของชุมชนหรือประเทศรวมถึง ศูนย์จิตบำบัด⁴⁴ กรณีผู้ต้องขังป่วยต้องรับการรักษาโดยแพทย์เฉพาะทาง ควรส่งตัวไปรักษาที่ โรงพยาบาลเรือนจำเฉพาะโรคนั้นหรือโรงพยาบาลนอกเรือนจำ กรณีที่ในเรือนจำมีสถานพยาบาล เองจะต้องมีอุปกรณ์ในการบำบัดรักษาและยาที่พอแก่การเจ็บป่วยพร้อมเจ้าหน้าที่การแพทย์ ประจำ⁴⁵ เรือนจำต้องให้บริการทันตกรรมโดยทันตแพทย์แก่ผู้ต้องขังทุกคน⁴⁶

ผู้ต้องขังระหว่างพิจารณา มีสิทธิให้แพทย์ หรือทันตแพทย์ประจำตัวเข้าพบและ ตรวจรักษาได้ ถ้ามีเหตุผลเพียงพอและเสียค่าใช้จ่ายเอง⁴⁷

เรือนจำหญิงต้องจัดให้มีที่พักรักษาให้หญิงที่มีครรภ์ก่อนและหลังคลอดบุตร ถ้าสามารถจัดให้หญิงได้คลอดบุตรที่โรงพยาบาลนอกเรือนจำได้ก็ยิ่งดี ถ้าหากเด็กคลอดในเรือนจำ ไม่ควรบันทึกในสูติบัตรว่าเด็กเกิดในเรือนจำ⁴⁸ ถ้าอนุญาตให้ทารกอยู่กับมารดาในเรือนจำ ต้องจัด ให้มีผู้ดูแลทารกในเรือนจำ⁴⁹

แพทย์ต้องตรวจสอบสุขภาพผู้ต้องขังทุกคนตั้งแต่แรกรับและหลังจากนั้นอีกตามความ จำเป็น⁵⁰ แพทย์ต้องตรวจสอบสุขภาพกายและสุขภาพจิตของผู้ต้องขังที่ป่วย⁵¹ และต้องรายงานต่อ ผู้บัญชาการเรือนจำเมื่อพบว่าผู้ต้องขังรายใดควรส่งตัวไปบำบัดรักษาภายนอกเรือนจำ⁵²

นอกจากนั้นแพทย์ต้องตรวจตราและเสนอแนะความเห็นต่อผู้บังคับบัญชาการเรือนจำ อย่างสม่ำเสมอเกี่ยวกับ⁵³

⁴³ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 19.

⁴⁴ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 22(1).

⁴⁵ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 22(2).

⁴⁶ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 22(3).

⁴⁷ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 91.

⁴⁸ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 23(1).

⁴⁹ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 23(2).

⁵⁰ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 24.

⁵¹ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 25(1).

⁵² ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 25(2).

⁵³ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำฯ ข้อ 26(1).

- (1) ปริมาณและคุณภาพด้านอาหารในเรือนจำ
- (2) สุขลักษณะและความสะอาดของเรือนจำและผู้ต้องขัง
- (3) อุณหภูมิ แสงสว่างและการระบายอากาศของเรือนจำ
- (4) ความเหมาะสมและความสะอาดของเครื่องนุ่งห่มหลับนอน
- (5) ควบคุมดูแลเกี่ยวกับการเล่นกีฬาในเรือนจำกรณีที่ไม่มีเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ

โดยเฉพาะ

ผู้บัญชาการเรือนจำจะต้องพิจารณาดำเนินการเกี่ยวกับรายงานและคำแนะนำของเจ้าหน้าที่การแพทย์ในทันที และหากมีเรื่องที่อยู่นอกวิสัยที่จะจัดการได้ให้รายงานต่อผู้บังคับบัญชา ระดับสูงกว่าเพื่อพิจารณาทันที⁵⁴

5. สิ่งจำเป็นในชีวิตอื่นๆ สิ่งของที่เกี่ยวข้องกับสุขอนามัยส่วนตัวของผู้ต้องขัง

ผู้ต้องขังจะได้รับการดูแลในเรื่องการจัดหาน้ำทำเพื่อความสะอาดของร่างกาย ผม และ เรือนจำพึงจัดหาของใช้ที่จำเป็น เพื่อสุขภาพและความสะอาดของผู้ต้องขัง⁵⁵

เรือนจำต้องจัดเตรียมให้ผู้ต้องขังได้รับการดูแลเรื่องการตัดผม ผู้ต้องขังชายควรจะ ได้รับการโกนหนวดอย่างสม่ำเสมอ⁵⁶

2.6 มาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิของผู้ต้องขังในประเทศไทย

สิทธิของผู้ต้องขังไทยในเรื่องต่างๆ ที่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานซึ่งผู้ต้องขังพึงได้รับการ ปฏิบัติในฐานะที่เป็นมนุษย์และพลเมืองของประเทศ มีการบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 กฎกระทรวงมหาดไทยออกตามความในมาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 ระเบียบและข้อบังคับกรมราชทัณฑ์ที่เกี่ยวข้อง

2.6.1 สิทธิในการได้รับบริการเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

เรือนจำและทัณฑสถานเปรียบเสมือนหนึ่งบ้านที่อยู่อาศัยหรือแหล่งพักพิงของผู้ต้องขัง ที่ผู้ต้องขังจะต้องใช้ชีวิตประจำวันในการทำงาน พักผ่อน ออกกำลังกาย กินอยู่หลับนอน กรม ราชทัณฑ์ได้กำหนดมาตรฐานว่าผู้ต้องขัง 1 คน จะใช้พื้นที่ใช้สอยภายในเรือนนอน 2.25 ตาราง เมตร⁵⁷ แต่ในปัจจุบันพื้นที่เรือนนอนในเรือนจำและทัณฑสถานทั้งหมด จำนวน 143 แห่ง มีลักษณะ

⁵⁴ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำๆ ข้อ 26(2).

⁵⁵ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำๆ ข้อ 15.

⁵⁶ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำๆ ข้อ 16.

⁵⁷ บันทึกข้อความสำนักทัณฑวิทยา ที่ ยธ.0705/267 เรื่องส่งกรอบมาตรฐานสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานการใช้ ชีวิตในเรือนจำสำหรับผู้ต้องขัง, ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2547.

เป็นห้องขังรวม โดยมีพื้นที่เรือนนอนทั้งหมดรวม 249,234 ตารางเมตร ซึ่งถ้าหากคิดตามความจุมาตรฐาน 2.25 ตารางเมตรต่อคน เรือนจำทั้งหมดสามารถรองรับผู้ต้องขังได้เพียง 160,000 คน⁵⁸ แต่ในปัจจุบัน มีผู้ต้องขังในเรือนจำทั้งสิ้น 313,361 คน⁵⁹ ทำให้มีพื้นที่เรือนนอนโดยเฉลี่ย ประมาณ 0.8 ตารางเมตรต่อคน หากคิดตามพื้นที่ความจุมาตรฐาน พื้นที่เรือนนอนในเรือนจำจึงมีความแออัดมาก ดังนั้นกรมราชทัณฑ์ ได้ออกแนวทางปฏิบัติ เรื่องการจัดสวัสดิการผู้ต้องขัง โดยให้เรือนจำและทัณฑสถานดำเนินการดังนี้ เรือนนอนที่มีความแออัดให้ขยายต่อเติมหรือจัดทำที่นอนเป็น 2 ชั้น โดยเสนอโครงการเพื่อขออนุมัติกรมราชทัณฑ์ และควรจัดให้มีพัดลมและเครื่องระบายอากาศ⁶⁰

เมื่อเรือนจำมีสภาพแออัดจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความสะอาดภายในเรือนจำ ในส่วนของการตรวจอนามัยเรือนจำ มีปรากฏในกฎกระทรวงฯ ข้อ 66 กำหนดให้แพทย์เข้าตรวจเรือนจำในส่วนที่เกี่ยวกับอนามัยของผู้ต้องขัง และสุขาภิบาลของเรือนจำโดยทั่วไปทุกๆ 3 วันและในกฎกระทรวงฯ ข้อ 67 (ข) ผู้ต้องขังทุกคนจักต้องรักษาความสะอาด ห้องขังและส่วนหนึ่งส่วนใดของเรือนจำ

2.6.2 สิทธิในการได้รับหรือมีอาหาร

กฎหมายไทยในส่วนที่เกี่ยวข้องในเรื่องอาหารของผู้ต้องขังมีปรากฏในกฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในมาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 และระเบียบข้อบังคับ หนังสือกรมราชทัณฑ์

โดยกำหนดให้เป็นหน้าที่ของเรือนจำที่จะต้องประกอบอาหารเลี้ยงแก่ผู้ต้องขังและห้ามมิให้ผู้ต้องขังประกอบอาหารเป็นส่วนตัวหรือนำอาหารไปรับประทานนอกเขตที่ทางเรือนจำกำหนดไว้สำหรับผู้ต้องขังทุกๆ ไป⁶¹

นักโทษเด็ดขาดต้องรับประทานอาหารที่ทางเรือนจำจ่ายให้ ผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาจะรับประทานอาหารส่วนตัวก็ได้ ตามสมควร⁶²

ในการจัดบริการอาหารทางเรือนจำจัดอาหารให้ผู้ต้องขังอย่างน้อยวันละ 2 มื้อ คือ มื้อเช้าและมื้อเย็น⁶³ แต่ในทางปฏิบัติ กรมราชทัณฑ์ได้กำหนดแนวทางปฏิบัติในเรือนจำต่างๆ เรื่อง

⁵⁸ กรมราชทัณฑ์, สำนักทัณฑวิทยา ส่วนมาตรการควบคุมผู้ต้องขัง. ข้อมูลเรือนนอนและความจุผู้ต้องขังแบบรวมเขต.

⁵⁹ สถิติจำนวนผู้ต้องขังในเรือนจำ. สืบค้น 15 กันยายน 2557, จาก www.correct.go.th,

⁶⁰ หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ มท.0904/ว.67 เรื่องการจัดสวัสดิการผู้ต้องขัง. ลงวันที่ 17 กรกฎาคม 2540.

⁶¹ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 75.

⁶² กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 76.

⁶³ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 77.

สวัสดิการผู้ต้องขังด้านจัดเลี้ยงอาหาร โดยกำหนดให้ทุกเรือนจำจัดให้ผู้ต้องขังได้รับอาหาร 3 มื้อต่อวันและจัดให้มีน้ำดื่มที่สะอาดและเพียงพอแก่ผู้ต้องขัง⁶⁴ และค่าอาหารของผู้ต้องขังที่ได้รับอนุมัติจากสำนักงานประมาณ เป็นเงิน 31 บาท ต่อคนต่อวัน⁶⁵

นอกจากนี้ยังให้มีการตรวจสอบเรื่องคุณภาพอาหารที่ผู้ต้องขังจะต้องรับประทาน โดยต้องให้แพทย์หรือเจ้าพนักงานเรือนจำเป็นผู้ตรวจคุณภาพ⁶⁶ ในการจัดอาหารให้ผู้ต้องขัง ต้องคำนึงถึงเรื่องคุณค่าทางโภชนาการของอาหาร ตามหลักอาหาร 5 หมู่ และต้องมีการจัดทำรายการอาหารสำหรับผู้ต้องขังในรอบ 1 เดือน⁶⁷

นอกจากนี้ผู้ต้องขังสามารถซื้อเครื่องบริโภคที่ปรุงแล้วเสร็จที่นำมาฝากขายในร้านสงเคราะห์ผู้ต้องขังได้อีกด้วย⁶⁸ สินค้าฝากขายต้องเป็นเครื่องบริโภคที่ครอบครัวเจ้าพนักงานเรือนจำและทัศนสถานปรุงขึ้นเท่านั้น⁶⁹

2.6.3 สิทธิในการได้รับหรือมีเครื่องนุ่งห่มหลับนอน

การจัดให้บริการเครื่องนุ่งห่มหลับนอนแก่ผู้ต้องขังเป็นเรื่องสำคัญและเป็นปัจจัยพื้นฐานอีกหนึ่งสิ่งจำเป็น เพราะผู้ต้องขังต้องมีเครื่องนุ่งห่มไว้เพื่อป้องกันอากาศหนาวเย็นหรือแสงแดด ป้องกันการกระแทกกระทบวัตถุอื่น ตลอดจนจนเพื่อเป็นการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการแต่งกาย

โดยกรมราชทัณฑ์ได้กำหนดให้นักโทษเด็ดขาดและคนต้องขังระหว่างอุทธรณ์ฎีกาต้องแต่งเครื่องแต่งกายตามแบบที่อธิบดีกำหนด⁷⁰ และมีการแจกจ่ายเครื่องนุ่งห่มหลับนอนในปีๆ หนึ่งให้แก่ักโทษเด็ดขาดดังนี้⁷¹

⁶⁴ หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ มท. 0904/ว.67 เรื่องการจัดสวัสดิการผู้ต้องขัง ลงวันที่ 17 กรกฎาคม 2540.

⁶⁵ หนังสือสำนักงานประมาณที่ นร.0714/09398 เรื่องขอปรับปรุงมาตรฐานค่าใช้จ่ายผู้ต้องขัง. ลงวันที่ 19 มีนาคม 2546.

⁶⁶ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 79.

⁶⁷ หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ ขธ. 0705/ว.49 เรื่องแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดอาหารเลี้ยงผู้ต้องขัง ลงวันที่ 14 สิงหาคม 2546

⁶⁸ จาก *คู่มือปฏิบัติงานเจ้าพนักงานราชทัณฑ์* (น.84), โดย สุธรรม วงศ์จร, มปป. เชียงใหม่: ดารารธรรมการพิมพ์.

⁶⁹ โปรดดูรายละเอียดในระเบียบกรมราชทัณฑ์ว่าด้วยร้านค้าสงเคราะห์ผู้ต้องขัง พ.ศ. 2513 และหนังสือกรมราชทัณฑ์ ที่ มท. 0904/ว.104 เรื่องการจัดสวัสดิการร้านค้าสงเคราะห์ผู้ต้องขัง ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน 2539.

⁷⁰ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในมาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 69.

⁷¹ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในมาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 70.

ก. ถ้าเป็นชาย ให้จ่าย

- (1) เสื้อและกางเกง 2 สำหรับ
- (2) ผ้าอาบน้ำ 1 ผืน
- (3) ถ้าเป็นหญิงให้จ่ายผ้าห่มนอน 1 ผืน
- (4) เสื้อปูนอน 1 ผืน

ข. ถ้าเป็นหญิง ให้จ่าย

- (1) เสื้อผ้าและเครื่องนุ่งห่ม 2 สำหรับ
- (2) ผ้าห่มนอน 1 ผืน
- (3) เสื้อปูนอน 1 ผืน
- (4) สิ่งที่ใช้เฉพาะหญิงตามที่อธิบดีกำหนด

ต่อมากรมราชทัณฑ์ได้กำหนดรูปแบบเครื่องแต่งกายของผู้ต้องขังชั้นใหม่ โดยออกระเบียบว่าด้วยเครื่องแต่งกายสำหรับผู้ต้องขัง พ.ศ. 2538 มีสาระสำคัญดังนี้

ข้อ 4 นักโทษเด็ดขาดชาย เว้นแต่ผู้ได้รับแต่งตั้งให้มีตำแหน่งหน้าที่ช่วยเหลือพนักงานเรือนจำ ให้ใช้เครื่องแต่งกายตามกำหนดดังนี้ เสื้อคอกลมแขนสั้นแค้สอกและกางเกงขาสั้นเหนือเข่า

ข้อ 5 นักโทษเด็ดขาดหญิง ให้ใช้เครื่องแต่งกายตามกำหนดดังนี้ เสื้อคอกลมผ่าหน้าเล็กน้ย แขนสั้นแค้สอกและผ้าถุง

ข้อ 7 นักโทษเด็ดขาดที่อยู่ในชั้นดีขึ้น ไป ให้ใช้เครื่องแต่งกายเสื้อสีฟ้า กางเกงหรือผ้าถุงสีกรมท่า สำหรับผู้ที่อยู่ชั้นกลางลงมา ให้ใช้เครื่องแต่งกายสีน้ำตาลอ่อน กางเกงหรือผ้าถุงสีน้ำตาลเข้ม

ข้อ 9 คนต้องขังอื่นและคนฝาก ให้ใช้เครื่องแต่งกายส่วนตัวของผู้ต้องขังนั้นๆ หากไม่มีและจำเป็นให้จ่ายเฉพาะเสื้อ กางเกง หรือผ้าถุง ที่กำหนดไว้สำหรับนักโทษเด็ดขาดชั้นกลางตามความจำเป็นของผู้ต้องขังชายหรือผู้ต้องขังหญิงนั้น

ในปัจจุบันอนุญาตให้ผู้ต้องขังมีเครื่องแต่งกายได้ จำนวนไม่เกิน 5 ชุด ส่วนเครื่องกันหนาว ให้ผู้บัญชาการเรือนจำหรือผู้อำนวยการทัณฑสถาน พิจารณาอนุญาตตามความเหมาะสมกับสภาพอากาศในแต่ละท้องที่ เครื่องหลับนอน อนุญาตให้มี 1 ชุด หากของเดิมหมดสภาพการใช้งาน เมื่อจะแจกจ่ายของใหม่ จะต้องให้ผู้ต้องขังนำของเก่ามาแลกคืน⁷²และผู้ต้องขังทุกคนมีหน้าที่จกต้องรักษาความสะอาดเครื่องนุ่งห่มหลับนอนของตนด้วย⁷³

⁷² หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ ชธ.0705/ว.9 เรื่องการกำหนดสิ่งของเครื่องใช้ส่วนตัวสำหรับผู้ต้องขัง. ลงวันที่ 23 มีนาคม 2552.

⁷³ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 67.

2.6.4 สิทธิในการได้รับการรักษาพยาบาล

การใช้สิทธิรักษาพยาบาลของประชาชนทั่วไปในประเทศไทย ส่วนใหญ่อยู่ในระบบประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อให้ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงบริการรักษาพยาบาล ซึ่งสิทธิดังกล่าวครอบคลุมถึงการตรวจคัดกรองความเสี่ยง โดยการตรวจสุขภาพทั่วไปตามความจำเป็น และการตรวจโรคมะเร็ง ทำให้ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงการบริการทางการแพทย์ได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย⁷⁴

การรักษาพยาบาลเป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้ปัจเจกชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข การรักษาพยาบาลผู้ต้องขังที่ถูกคุมขังอยู่ในเรือนจำและทัณฑสถานเป็นสิ่งจำเป็นทั้งในด้านการปกครอง เหตุผลทางการแพทย์และหลักมนุษยธรรม เพราะผู้ต้องขังเป็นผู้ที่หมดโอกาสที่จะออกไปรักษาตัวภายนอกเรือนจำด้วยตนเองได้ บรรยากาศและสิ่งแวดล้อมในเรือนจำ ความเครียดในชีวิตประจำ เป็นสาเหตุให้ผู้ต้องขังเจ็บป่วยมากกว่าบุคคลภายนอก

โดยสิทธิของผู้ต้องขังที่จะได้รับการรักษาพยาบาล มีดังนี้

เริ่มแรกที่รับตัวผู้ต้องขัง ให้แพทย์ตรวจอนามัยของผู้ที่ถูกรับตัวเข้าไว้ใหม่⁷⁵ โดยเจ้าพนักงานเรือนจำต้องจัดแยกผู้ต้องขังที่รับตัวไว้ใหม่จากผู้ต้องขังอื่นเพื่อให้แพทย์ได้ตรวจก่อน⁷⁶ การตรวจอนามัยผู้ต้องขังแรกเข้าหรือการรักษาพยาบาลผู้ต้องขังที่เจ็บป่วย ให้ประสานกับแพทย์หรือเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจังหวัด⁷⁷ และในเรือนจำทุกแห่งให้จัดให้มีสถานพยาบาล เพื่อเป็นที่ทำการรักษาพยาบาลผู้ต้องขังป่วย และจัดให้มีผู้มีความรู้พอสมควรมีหน้าที่ประจำสถานพยาบาลนั้น⁷⁸ ทุกเรือนจำให้มีแพทย์ประจำการ โดยเฉพาะ เรือนจำที่ไม่มีแพทย์ประจำการให้แพทย์สังกัดบังคับบัญชากรมสาธารณสุขเป็นแพทย์เรือนจำ⁷⁹ หากแพทย์ตรวจพบว่าผู้ต้องขังคนใดป่วยเจ็บซึ่งจำเป็นต้องส่งออกไปรักษาตัวนอกเรือนจำให้แพทย์แจ้งต่อพัศดีและทำรายงานยื่นต่อผู้บังคับบัญชาการเรือนจำ ในรายงานนั้นให้ชี้แจงอาการเจ็บป่วยที่ตรวจพบ ความเห็นในเรื่องโรคหรือชนิดของการป่วยเจ็บ และสถานรักษาพยาบาลนอกเรือนจำที่เห็นควรให้จัดส่งตัวไปรักษาพยาบาล⁸⁰

⁷⁴ จาก โครงการ “การพัฒนาแนวทางอภิบาลระบบหลักประกันสุขภาพ.” โดย สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2556.

⁷⁵ พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, มาตรา 10.

⁷⁶ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในมาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 37.

⁷⁷ หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ มท.0904/ว.67 เรื่องการจัดสวัสดิการผู้ต้องขัง. ลงวันที่ 17 กรกฎาคม 2540.

⁷⁸ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 72.

⁷⁹ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 23.

⁸⁰ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 38.

ในด้านเวชภัณฑ์ทางการแพทย์มีการกำหนดมาตรฐานไว้ โดยมีเวชภัณฑ์ตามบัญชียาพื้นฐานที่กรมราชทัณฑ์กำหนดและมีปริมาณยาเพียงพอได้สัดส่วนกับจำนวนผู้ต้องขัง โดยต้องจัดการบริหารเวชภัณฑ์และคลังยาอย่างมีประสิทธิภาพ⁸¹ และในปัจจุบันกรมราชทัณฑ์ได้อนุญาตให้เรือนจำหรือทัณฑสถานจัดจำหน่ายยารักษาโรคบางประเภทในร้านสงเคราะห์ผู้ต้องขังได้⁸²

ในส่วนผู้ต้องขังหญิงมีครรภ์หรือมีลูกอ่อน ให้จัดเป็นผู้ป่วยเจ็บ โดยอนุโลม⁸³ ให้ผู้ต้องขังที่ป่วยเจ็บหรือเป็นหญิงมีครรภ์ได้รับการรักษาพยาบาลตามสมควร⁸⁴ และกรมราชทัณฑ์ยังกำหนดแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ต้องขังหญิงมีครรภ์ โดยเมื่อรับผู้ต้องขังหญิงมีครรภ์เข้ามาในเรือนจำหรือทัณฑสถาน ให้เจ้าหน้าที่ ๕ ก ประเวศการฝากครรภ์และให้นำไปฝากครรภ์ในกรณีที่ไม่เคยได้รับการฝากครรภ์เลย และในรายที่เคยได้รับการฝากครรภ์ให้นำตรวจไปตรวจครรภ์ตามแพทย์นัดทุกราย⁸⁵

2.6.5 สิทธิในการได้รับหรือมีสิ่งจำเป็นในชีวิตอื่นๆ

เมื่อผู้ต้องขังเข้ามาอยู่ในเรือนจำแล้ว จำเป็นต้องดูแลรักษาร่างกายให้สะอาดและแข็งแรง ทั้งเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของผู้ต้องขังเองและเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม แต่การจัดการสิ่งของเครื่องใช้ส่วนตัวและสิ่งของที่จำเป็นต่อการบำรุงรักษาสุขภาพอนามัยส่วนตัว อาจทำได้ยากเนื่องจากฐานะของผู้ต้องขังส่วนใหญ่ก่อนจะถูกจำคุกอยู่ในขั้นต่ำ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐจะต้องจัดการดูแลให้ เพราะใช้อำนาจคุมขังพวกเขาอยู่⁸⁶

กรมราชทัณฑ์ได้กำหนดให้พัศดีต้องจัดให้ผู้ต้องขังทุกคน เว้นแต่คนต้องขังและคนฝากตัดผมสั้นหรือโกนผม โกนหนวดและเครา ตัดเล็บ อาบน้ำและขัดถูร่างกาย ตลอดจนทำความสะอาดเครื่องนุ่งห่มหลับนอนและเครื่องใช้ต่างๆ เกี่ยวกับคน⁸⁷

⁸¹ บันทึกสำนักทัณฑวิทยาที่ ขช.0705/267 เรื่องส่งกรอบมาตรฐานสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานการใช้ชีวิตในเรือนจำสำหรับผู้ต้องขัง ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2547.

⁸² คุราชยะเยียบบัญชียาที่สามารถจำหน่ายได้ในร้านค้าสงเคราะห์ผู้ต้องขังได้ในหนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ มท.0904/ว.36 เรื่องการจำหน่ายยารักษาโรคในเรือนจำหรือทัณฑสถาน ลงวันที่ 4 มิถุนายน 2542.

⁸³ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 74.

⁸⁴ พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, มาตรา 29.

⁸⁵ หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ 102/2502 เรื่องการอนุญาตให้ผู้ต้องขังหญิงออกไปคลอดบุตรนอกเรือนจำ ลงวันที่ 11 กันยายน 2502.

⁸⁶ จาก *กฎหมายเกี่ยวกับงานราชทัณฑ์*. เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายเกี่ยวกับงานราชทัณฑ์หน่วยที่ 8 (น.515). โดย วิสัย พฤษะวัน, 2552, นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

⁸⁷ กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความใน มาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479, ข้อ 67 และ 68.

สิ่งของจำเป็นอื่นๆ ของผู้ต้องขังในด้านเครื่องใช้อนามัยส่วนตัว ได้แก่ สบู่ฟอกตัว ผงซักฟอก แปรงสีฟัน ยาสีฟัน ขันอาบน้ำ รองเท้าฟองน้ำ ผ้าอนามัย⁸⁸

ในปัจจุบันกรมราชทัณฑ์ได้มีการกำหนดการแจกจ่ายสิ่งของที่จำเป็นขั้นพื้นฐานของผู้ต้องขัง อัน ได้แก่ สบู่ฟอกตัว 12 ก้อน ต่อคนต่อปี ผงซักฟอก 2 กิโลกรัม ต่อคนต่อปี แปรงสีฟัน 2 อัน ต่อคนต่อปี ยาสีฟัน 3 หลอด ต่อคนต่อปี ขันอาบน้ำ 1 ใบ ต่อคนต่อปี รองเท้าฟองน้ำ 1 คู่ ต่อคนต่อปี และผ้าอนามัยสำหรับผู้ต้องขังหญิง 96 ชิ้น ต่อคนต่อปี รวมค่าใช้จ่ายความจำเป็นขั้นพื้นฐานของผู้ต้องขังต่อปี แบ่งเป็นผู้ต้องขังชายปีละ 12,440 บาทต่อคน ผู้ต้องขังหญิงปีละ 12,585 บาทต่อคน และเป็นส่วนค่าใช้จ่าย เครื่องใช้ส่วนตัวสำหรับผู้ต้องขังชาย 291 บาท และผู้ต้องขังหญิง 435 บาทต่อคน⁸⁹ และกรมราชทัณฑ์ได้กำหนดสิ่งของที่อนุญาตให้ผู้ต้องขังแต่ละคนมีเก็บไว้ในเรือนจำโดยสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นเกี่ยวกับการอนามัย ที่เป็นสิ่งของที่ใช้แล้วหมดสภาพแต่ยังคงมีชิ้นส่วนหรือบรรจุภัณฑ์เหลืออยู่ เช่น แปรงสีฟันขันอาบน้ำ ฯลฯ อนุญาตให้มีได้ 1 ชิ้น หากผู้ต้องขังต้องการเปลี่ยนใหม่ต้องนำของเก่ามาแลก สิ่งของที่ใช้แล้วหมดไป เช่น ผงซักฟอก สบู่ แชมพู ฯลฯ อนุญาตให้มีและเก็บไว้ใช้ไม่เกิน 1 ก่อ่ง หรือห่อ หรือขวด โดยคำนึงถึงปริมาณความจุด้วย⁹⁰ นอกจากนี้เรือนจำหรือทัณฑสถานต่างๆ ยังได้จัดให้มีการนำเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อการครองชีพของผู้ต้องขังมาจำหน่ายในร้านสงเคราะห์ผู้ต้องขัง⁹¹ แต่อย่างไรก็ตามหากผู้ต้องขังมีฐานะยากจนหรือไม่มีญาติมาเยี่ยมอาจได้รับผลกระทบจากการที่ไม่มีสิ่งของจำเป็นในด้านเครื่องใช้อนามัยส่วนตัว เนื่องจากงบประมาณที่ได้รับจัดสรรมีน้อยแต่จำนวนผู้ต้องขังมีมาก ผู้ต้องขังอาจไม่ได้รับจากรัฐอย่างเพียงพอและไม่มีเงินพอที่จะซื้อจากร้านสงเคราะห์ได้

⁸⁸ จาก คู่มือปฏิบัติงานสวัสดิการผู้ต้องขัง (น.16), โดย กรมราชทัณฑ์, 2547.

⁸⁹ หนังสือสำนักงบประมาณที่ นร.0714/09398 เรื่องขอปรับปรุงมาตรฐานค่าใช้จ่ายผู้ต้องขัง. ลงวันที่ 19 มีนาคม 2546.

⁹⁰ หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ ขธ.0705/ว9 เรื่องการกำหนดสิ่งของเครื่องใช้สำหรับผู้ต้องขัง. ลงวันที่ 23 มีนาคม 2552.

⁹¹ หนังสือกรมราชทัณฑ์ที่ มท.0904/ว35 เรื่องการอำนวยความสะดวกในการเยี่ยมเยียนหรือติดต่อบุคคลภายนอกและการจัดสวัสดิการร้านสงเคราะห์ผู้ต้องขัง. ลงวันที่ 10 เมษายน 2539.